

KUPUJTE IBA OD PREDAJCU S PREUKAZOM

číslo preukazu predajcu

NOTA BENE

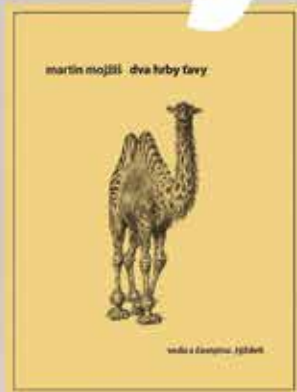
2,40€ polovica pre predajcu

Jún 2023/263

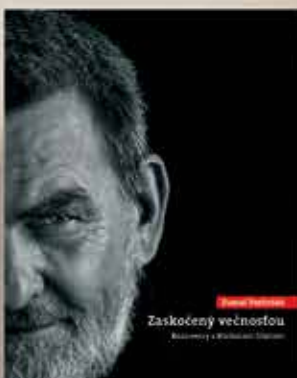
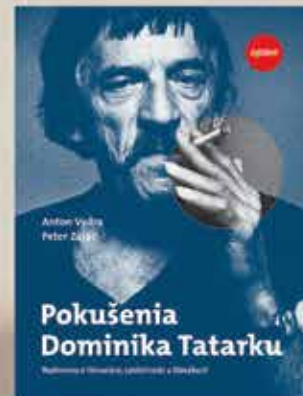
ČIPKA

knihy týždňa

.týždeň

Ilustrácia na obálke: Shutterstock

Rozhovor
Vyšité a nezabudnuté

4

Téma
Čipkované bohatstvo

7

Reportáž
Šaty pre cisárovnú

10

Umenie
Krehkosť v škrupine

14

Príbeh
Čaro kostýmov

17

História
Móda z oblakov

20

Pútnik
Tri misky ryže

28

**Každý chcel
byť iný**

Pri príprave tém pre toto číslo **NOTA BENE** mi dvakrát udrela do uší a očí jedna vec: kedysi ľudia neopakovali po druhých. Naopak, snažili sa o originalitu v obliekaní. A neplatilo to len pre bohatých. Podľa mojich respondentiek to tak mali najbohatšie ženy Uhorska aj dedičanky, ktoré si samy vyšívali kroje. Každý sa snažil odlišiť, byť lepší, originálnejší ako ostatní. Iste, aj v dobách minulých existovali influencersi a trendsetteri. No ľudia sa ich snažili skôr prekonať alebo sa nimi inšpirovať. Nie stať sa ich kópiou.

V istých spoločenských kruhoch by bolo po stáročia doslova faux-pas prísť do spoločnosti v rovnakých šatách ako mal niekto iný. Týkalo sa to, samozrejme, hlavne žien, ich vtedajšie spoločenské postavenie ich oprávňovalo hlavne k okázalému mňaniu bohatstva na statusové šaty a šperky. Ale napríklad ani pred sto rokmi v Detve by si jedna žena nevyšila to, čo mala druhá. Zrejme si bola istá, že vymyslí niečo ešte krajšie.

Pravý opak dneška. Zrejme väčšina obyvateľov planéty chce mať presne to, čo niekto iný. Najlepšie obrandované najpopulárnejšími odevnými značkami. Každoročne sa čaká na nové kolekcie, ktoré potom kopírujú ďalší výrobcovia oblečenia. Zákazníci sa hrnú do obchodov, aby sa im ušli genericky rovnaké kúsky... ktoré o rok už nebudú v móde a bude treba nakupovať opäť.

Kedysi chcel byť každý originálny. Dnes sme ako cez kopirák. Náš život sa zmenil. Nemáme čas vyšívať si košele. Často na to nemáme ani zručnosti. Nechávame iných, nech to za nás vymyslia. No nie je to škoda, keď sú ulice plné ľudí oblečených v tom istom?

Nezmyselný biznis s rýchlou módou má aj ďalšiu rovinu: drancovanie planéty kvôli zdrojom na výrobu oblečenia a vytváranie stále nového odpadu z nepotrebných odevov. Moje respondentky rozprávali o šatách, ktoré si medzi sebou odovzdávali celé generácie. Niekedy každá pridala niečo pekné. Materiály tej doby vydržali celé desaťročia. Dnes požiadavka na čo najnižšiu cenu znižuje aj kvalitu materiálov. Spravodlivá mzda pre ľudí pracujúcich v odevnom biznise v krajinách globálneho juhu je ďalšia obrovská téma.

Hovorí sa, že kde nie je dopyt, tam nebude ani ponuka. Ak aj vás svet fast fashion hnevá, nemusíte si hneď vyšíť kraj. Pomôže aj rozmýšľať, čo naozaj potrebujeme a využijeme. Iveta Smileková, ktorá v Detve zachraňuje tradičnú výšivku, mi povedala aj to, že na kurzy vyšívania sa jej hlási čoraz viac ľudí. Čipkár Michal Halabrín učí paličkovať a tiež hovorí o veľkom záujme. Ktovie, možno predsa budú onedlho naše ulice pestrejšie.

Jana Čavovská
editorka

NOTA BENE

6 2023

Editoriál

3

Vyšité a nezabudnuté

Jana Čavojská

*Iveta Smileková zachováva bohaté
a farebné tradície detvianskych odevov.
Vyšívá ich jedinečným štýlom – krivou ihlou.*

Začalo to Ivetinou starou mamou Veronikou Golianovou. Celý život to bola akčná žena. Pracovala vo fabrike na hračky a vo voľnom čase viedla folklórnu skupinu, organizovala detvianske folklórne slávnosti a vyšívala. V roku 1968 založila výšivkársky spolok. Na unikátnu detviansku výšivku totiž ľudia zabúdali. Rozbehla aj obchod s detvianskym ľudovým umením. Dnes ho vedie Iveta Smileková. Vyšívá aj Ivetina dcéra Soňa Stančíková. A jej päťročná dcérka Olívia zodrala už dva kroje. Päť generácií žien z Detvy žije so vzácnym dedičstvom unikátneho spôsobu vyšívania krivou ihlou. Nikto nevie, kde sa tento spôsob vzal. No vznikajú tu krásne farebné vzory, ktoré si našli svojich nositeľov: o tradičné kroje sa zaujíma čoraz viac ľudí.

Skutočne sa také silná tradícia vytrácala?

Doba so sebou prinášala nové veci, nové materiály. Detcvianska výšivka sa takmer nepoužívala. Stará mama ju chcela zachovať a zistila, že vyšivačky vymierajú a ak sa to nepodchytí, nebude mať kto tradíciu odovzdať ďalej. Keď v roku 1968 odišla na dôchodok, založila obchod s detvianskym ľudovým umením.

Čomu sa venovala predtým?

Narodila sa v roku 1914, ako dievča slúžila a potom pracovala vo výrobe hračiek pri páse. Starký bol tesár. Keď v zime nebola robota, privyrábala si vyšívaním. Bola veľmi aktívna, chodila napríklad aj na sudy ako sudca z ľudu. Po odchode na dôchodok sa dala na takú veľkú vec, akou bolo zachránenie detvianskej výšivky. V obci vtedy našla spriaznenú dušu, jedného pána, ktorý jej pomohol. Podporil ju aj Zväz žien. Jej dcéra, moja mama Vilma Hojčová mala ekonomickú školu a vzala si na starosť ekonomické záležitosti. Obchod starká otvorila v auguste 1968, ale pre udalosti, ktoré sa vtedy stali, sa to v obecnej kronike spomína iba jednou vetou. Že bola založená predajňa Detcvianske ľudové umenie s izbou s ľudovým umením. Nikto vtedy nechcel upozorňovať na takéto aktivity.

Ako obchod fungoval?

Stará mama rozbehla systém, ktorý dodržiavam dodnes aj ja. Ženy z Detvy podporovala tak, že si vyšívaním mohli zarobiť. Všetky vyšivačky

poznala osobne. Keď začínali, nebol týždeň, aby niektorá neumrela. Také boli staré. Bolo to veľmi smutné.

Podľa čoho vaša stará mama vyšívala?

Mala vzory tradičných výšiviek, a pretože sama bola vyšivačka, poznala veľmi veľa vzorov. Ženám predkreslovala, ako by výšivka mala vyzeráť. Presne tak predkresľujem nové vzory mojim spolupracovníckam aj ja. V tom čase sa vyšívalo veľa obrusov a prestieraní na stoly. Bola také doba – pre vládne delegácie a návštevy zo zahraničia tu vyšívali obrovské dečky, vyšívalo ich aj osem žien naraz, sedeli dookola nich a pracovali. Cez Zväz žien sem chodievalo veľa delegácií a ukazovali im, ako sa vyšívá.

Dodržiavate pôvodné, zdedené vzory? Alebo máte možnosť vlastnej invencie?

Detcvianska výšivka je zapísaná ako zemepisné označenie na Úrade priemyselného vlastníctva. Sú tam stanovené aj presné pravidlá vzorov, farebnosti a spôsobu vyšívania. Jednotlivé tvary môže vyšivačka používať v rôznych zoskupeniach. Musí však vyšívať krivou ihlou a na drevenom ráme. Nie že niekto urobí strojovú výšivku a nazve ju detvianska. My sa snažíme dodržiavať staré detvianske vzory. Dbáme na to ešte viac ako v minulosti. Moja starká mala zbierku opleciek, dvesto kusov. Keď robím nový vzor, čerpám z nich. Bolo obdobie, keď sa robili modernejšie veci. Zákazníci si ich žiadali. Teraz máme jednu úplne tradičnú, ručne robenú líniu starých vzorov pre fajšmekrov. No aby sme prežili, musíme robiť aj komerčné veci. Ak má zákazník zvláštne želanie, prispôbime sa mu.

Majú ľudia o vyšívanie záujem?

Vyšivačiek ubúda. Preto sme v roku 2020 s dcérou Soňou Stančíkovou založili školu vyšívania. Záujem je veľký, kurzy bývajú vypredané. Mali sme na nich dokonca zopár mužov, jeden sa chcel naučiť vyšívať, aby mohol vyšíť kroje pre svoje dcéry.

Je jednoduché vyšívať tradičnú detviansku výšivku?

Keď to na začiatku predvedieme, účastníci si často povedia, že to vyzerá jednoducho. Ale keď si to skúsia, zistia realitu. Vyšívá sa totiž špeciálnou

krivou ihlou, ktorá pripomína skôr háčik. Jedna ruka drží ihlu a druhá zospodu plátna vedie niť a háčik ňou omotáva. Háčik sa potom zvykne zachytávať o plátno, takže si treba nacvičiť spôsob, ako na to.

Odkiaľ sa tu vzal také špecifický štýl?

Nemáme relevantné zdroje, ktoré by nám to povedali. Ale na prvej Česko-slovanskej výstave v Prahe v roku 1895 vystupovali Detcvania v krojoch a detvianske výšivky tam boli už veľmi vyspelé a krásne. Takže logicky mali za sebou roky vývoja. Zaujímavé je, že podobné vzory ako na našich výšivkách sa našli na indických. Používajú aj rovnakú techniku, vyšívajú krivou ihlou rovnako ako my. Ale nie je nijako dokázané, že by k nám výšivka prišla odtiaľ. Keď sme na Expe v Dubaji prezentovali detviansku výšivku, prišiel za nami pán z Indie a hovoril, že vyzerá ako u nich. Že síce nepoužívajú vyrezávané vzory a vyťahané nitky, ale tiež vyšívajú krivou ihlou.

Menila sa detvianska výšivka v čase?

Vyšivačky najprv používali domáce plátno a domáce nite. S príchodom fabrickej výroby látok a perlových nití sa výšivka zjemňovala. Získavala na kvalite. Netuším, ako mohli ženy niečo také vôbec vyšíť. Možno sa nevedeli podpísať a vyrobili také vzory. Po prvej svetovej vojne začali fabriky vyrábať zamat a ženy vyšívali naň. Vzory na zamate, na obrusoch, prestieraníach a vankúšikoch sú úplne iné ako na krojoch. Aj si ich pomenovali: dubový lístok, srdiečko, zvonček, oblápanec, grajciarik, bicygeľ.

Grajciarik zrejme preto, lebo ide o krúžok vo veľkosti mince. Ale oblápanec?

Grajciarik vznikol preto, lebo obkresľovali grajciar, nemali k dispozícii kružidlá. Dnes na kurzoch obkresľujeme euro. Oblápanec je akoby objímajúci vzor srdiečka.

Vyšívali podobné vzory aj v susedných obciach alebo ide o čisto detviansku tradíciu?

Keďže Hriňová bola dlho súčasťou Detvy, základný kraj bol rovnaký. Očová či Zvolenská Slatina mali úplne iné vzory. Každá obec sa snažila odlišiť. Keď sa ženy stretli niekde na

jarmoku, na prvý pohľad bolo jasné: tá je z Detvy, tá z Očovej, tá zo Slatiny.

Čo muži? Ušli sa nejaké výšivky aj im?

Detvianky boli veľmi šikovné. Ne-pustili by ani kúsok plátna z ruky bez toho, aby bolo povyšované. Obvyšovali seba, muža, deti, doplnky do domu. V Detve sa aj tkalo a priadlo. Odiedzka, teda časť kroja, plachta, ktorú mala žena na svadobných šatách a potom do nej povíjala dieťa, je príkladom mnohých typov ručnej práce, ktoré ženy museli ovládať. Tkanie, vyšívanie, háčkovanie, vyťahané nitky.

Aký vzťah má k vyšívaniu vaša mama?

Bola účtovníčka a ekonómka, ale o vyšívanie sa vždy zaujíkala. Teraz má osemdesiatpäť rokov, háčkuje časti krojov a vyšíva čepce, po detviansky kapky. Kupujú si ich napríklad nevesty, ktoré sa po polnoci prezliekajú do sviatočného kroja. U nás je táto tradícia veľmi silná. Mama aj tvorí vzory, lebo krásne kreslí a maľuje.

A ako ste sa k výšivkám a k obchodíku dostali vy?

Bývali sme v paneláku a so sestrami sme všetok voľný čas a prázdniny trávil u starkej. Na ráme mala stále natiahnuté plátno. Pchali sme sa jej tam a vždy nám dovolila vyšívať. Star-ká bola pri zakladaní folklórnych slávností v Detve. Každý rok pripravovala program, písala scenáre a nacvičovala program s folklórnou skupinou. Vždy sme v krojoch vystupovali aj my. Ob-lieť sa do kroja bola súčasť nášho života. Sem-tam nás brala so sebou aj na kurzy vyšívania, ktoré viedla. Ako prváčka som vedela základný steh. Ale netlačila na nás. Chceš, poskúšaj, nechceš, odlož ihlu. Možno práve preto sme mali k vyšívaniu blízko. Tancovala som vo folklórnom súbo-re, tam som si našla aj muža, žili sme folklórom. V roku 1989 som dostala výpoveď z práce. Zvažovala som, čo ďalej. Mama vtedy išla do dôchodku, tak som do obchodíka nastúpila po materskej v roku 1991 ja. Vtedy sa me-nili podmienky. Založila som si živ-nosť a obchod som plynule prebrala.

Nosia ľudia v Detve ešte kroje?

Tradícia je tu veľmi silná. Máme veľa folklórnych súborov. Počas folklórneho festivalu si kroje obliekajú

aj ľudia, ktorí v nich netancujú. Na Božie telo je veľká procesia a ženy idú v krojoch. Na Vianoce je kostol plný krojovaných ľudí. Takisto na rôzne výročia a slávnosti. Kroje sa kupujú ako dar k maturite alebo promóci. Študenti, ktorí študujú v zahraničí, potrebujú kroj na prezentovanie tradi-cii. Mamičky chcú mať fotky detí v krojoch. Moja vnučka bude mať šesť rokov a zozerala už dva kroje. Medovní-ky chce vždy piecť v kroji. Doma mám skriňu s krojmi a sama ukazuje, čo si chce obliecť. Ďalší spôsob udržiava-nia tradícií sú vyšívané pánske košele a dámske blúzky.

Je jednoduché zohnať materiály a nite, aké potrebujete?

Keď som začínala, boli na Sloven-sku fabriky na látky aj na perlové nite. Postupne prestali vyrábať. Teraz kupu-jeme nite nemeckej výroby. Ale aj star-ká spomínala, že kedysi dávno používa-li francúzske nite. Jarmoční predavači a lacní Jožkovia sem nosili stužky, nite, korálky, trblietky. Ak niekto cestoval za robotou, posielal domov takýto tovar. Takže nie je záležitosťou novej doby, že vyšívame s cudzím. Väčší problém je s látkami. Slovenské a české fabriky padli. Ešte mám zásoby starého domá-ceho bavlneného a ľanového plátna, čo ľudia tkali doma. Sem-tam sa dajú od niekoho vykúpiť celé baly. Dobré uskladnené vydržia veľa rokov a my ich potom vyčistíme, vyvaríme v hrn-ci a bielime na dvore na slnku. Je to

však hrubší materiál. Používame ho na klasické kroje, no nevyhovuje na všetko. V Česku obnovili výrobu bro-kátov a tie sú krásne, na Slovensku modrotlač, dajú sa kúpiť kvalitné ľano-vé látky. No zvyšok materiálov sa teraz vyrába v Číne, Indii, Pakistane. Často sú nekvalitné a zrážajú sa. Stalo sa mi, že päť metrov látky sa mi zrazilo po prvom praní o pol metra. Kedysi boli materiály krásne, s vyššou gramážou, lesklé, kvalitne vyrobené. Teraz sú také oklamané.

Vy nosievate kroj?

Mám ho rada, ale nenesím ho. Mám okuliare a nepáči sa mi kom-binácia okuliarov a kroja. Rada však používam malú detviansku výšivku na bežný odev.

Čo vás na detvianskej výšivke ne-prestáva prekvapovať?

V zbierke opleciek mojej starkej je dvesto kusov a nenašli by ste dve rovnaké. Vyšívачka by si nikdy nevy-šila niečo tak isto, ako to mala iná žena. Nosenie oplecka malo nepí-sané zákonitosti aj farebnosť podľa príležitosti a veku. Jasne a striktné bolo dané, že stará žena si neoblečie červené a oranžové oplecko, ale biele. Turíčne oplecko do kostola bolo červe-né. Smútočnou farbou nebola čierna, ale biela. Vdovy nosili čiernu farbu, no nikdy čierne oplecko. Keď vymýšľam nové vzory, čerpám z týchto starých zákonitostí. Snažím sa to učiť aj iných.

Čipkované bohatstvo

 Jana Čavojská Vladimír Kampf, archív M. H.

Ako iní večer sedia s pohárom vína, sedí Michal Halabrín pri paličkovaní čipky. Upaličkovať centimeter trvá dlhé hodiny.

„Zdalo sa mi až nereálne, že ľudská ruka môže urobiť niečo také jemné,“ hovorí dvadsaťpäťročný Michal Halabrín o svojom vzťahu k čípkám. Vyštudovaný farmaceut priznáva, že je pre toto tradičné ľudové umenie možno až príliš zanietený. Ak niekto podotkne, že paličkovanie čipiek je skôr ženská ručná práca, odpovedá, že hoci ženy sú tie, čo v rodinách varia každý deň, šéfkuchári sú väčšinou muži.

Viac spôsobov

Michal vídaval čipkárky na jarmokoch, ale ako dvanásťročný chlapec bol príliš nesmelý na to, aby ich oslovil. Na základnej umeleckej škole však mala jeho učiteľka výtvarného odboru valec. Ukázala mu základy paličkovanej čipky. Zvyšok sa učil sám z kníh. Keď prišiel z Turej Lúky študovať do Bratislavy, vyhľadal ÚLUV, kde organizovali kurzy regionálnej čipky. Dostal sa do klubu lektorky Jarky Rybanskej. „Opravil som si tam všetky technické chyby, ktoré som nabral v samoštúdiu, lebo je ťažké učiť sa len podľa knihy, bez človeka, ktorý by vám ukázal správne ťahy rukami,“ hovorí.

Valec si podľa návodu vyrobil sám. Paličkoval najprv jednoduché obrázky podľa návodov z internetu a kníh. Chcel sa venovať hlavne tylovým čípkám z Myjavskej pahorkatiny. Tam je silná tradícia. „Hoci sa hovorí hlavne o výšivkách ako o niečom peknom a charakteristickom pre náš folklór, máme aj krásne čipky, škoda, že trochu zabudnuté,“ konštatuje.

V okolí Nového Mesta nad Váhom možno ľudia dodnes viac vnímajú tradíciu výšiviek ako čipiek. Veľa sa používali na kútnych plachtách, ktoré sú dávno minulosťou, a na dlhých šatkách, tie už ženy tiež dlho nenosia. Z kroja sa vytratili už na začiatku 20. storočia.

„Zaujímali ma hlavne väzby, pri ktorých sa paličky prekladajú inak a vznikne čipka s iným, špecifickým vzorom,“ vysvetľuje Michal. „Chcel som sa naučiť rôzne kombinácie. Robil som aj naše tylové čipky, ktoré sa zas vyrábajú iným spôsobom splietania nití.“

Neuveriteľná variabilita

Na Slovensku je sedemnásť regionálnych druhov čipiek. Žiadna iná

krajina nemá také bohatstvo odlišných vzorov a prvkov. Paličkovali sa tu takzvané banické a ľudové čipky. „Čipka sem prišla s baníckym osídlením, ženy si ju priniesli z Nemecka,“ hovorí Michal. „Paličkovali však aj muži, v obdobiach, keď nebola práca v baniach. Podomoví obchodníci predávali čipky z Kremnice či Banskej Štiavnice v celom Uhorsku. Banické čipky boli väčšinou redšie, z jemných bielych nití. Jedna z teórií hovorí o tom, že slovenské ženy prevzali techniku paličkovania od žien v baníckych oblastiach.“

Ľudové čipky si ženy paličkovali na svoj kroj, nie na predaj. Používali konopné a ľanové nite alebo veľmi jemné žihľavové nite, tie boli naozaj cenené a drahé ako hodvábne. Vzory dopĺňali alebo vymýšľali podľa vlastnej fantázie. V jednotlivých regiónoch plietli aj farebné čipky, ktoré sa hodili k farebnosti ich ľudového odevu. Keď bol dostupný hodváb, pridávali do ľanového základu farebné hodvábne nite. Tí bohatší si z nich mohli dovoliť celú čipku. Niekde sa objavili harasové nite, spriadané aj z lamej srsti. „Variabilita čipiek je neuveriteľná,“ hovorí Michal. „V každom regióne vznikalo veľa motívov a vzorov. Čipky sa aj predávali na jarmokoch a trhoch, a tak sa dostávali do ďalších regiónov.“

V myjavskej oblasti sa s príchodom jemnejších látok prešlo aj v tradičnom ľudovom odevu od hrubších ľanových či konopných čipiek k tylovým čípkám. Tie sa sem dostali s obchodníkmi. „Koncom 18. storočia sa na kopanice prisťahovali dve ženy z českého Vamberku a zaviedli paličkovanie tylových čipiek,“ vysvetľuje Michal.

Smrtná plachta

Slovenské čipky nezdobili len odev. Paličkovali ich aj na obrusy, prestierania cez posteľ či kútne a obradné plachty. Michal hovorí, že práve obradné smrtné plachty sú veľkou vzácnosťou. „Išlo o drahý materiál a obrovský kus látky lemovaný jemnou tylovou čipkou. Vlastnili ich hlavne zámožnejšie rodiny, remeselníci, nie roľníci. Požičiavali ich do rodín, kde niekto umrel. Smrtnou plachtou zakrývali rakvu, no väčšinou nešla do hrobu. Používali ju opakovane.“

Michal začal s vlastnými výskumom čipiek. Chodí po múzeách,

hľadá v depozitároch a zbiera vzory. Tie potom rozkreslí a upalíčkuje. Predlohy chce kresliť čo najzreteľnejšie, aby boli zrozumiteľné aj pre iných čipkárov a čipkárky. Je to zložité, lebo každý používa inú hrúbku nití. Čo je pre ľanovú niť husté a zle čitateľné, to je pre tenkú hodvábnu či žihľavovú príliš riedke...

V Brne majú veľkú zbierku čipiek zo spolku Vesna, ktorý ich zbieral po celom Slovensku. Na jednej strane je skvelé, že sa takto zachovali. „No dozvedel som sa, že napríklad ženy z Lubiny tam nosili čipky. Pre Lubinu bolo špecifické takzvané hauzírovanie – nakúpili čipky v Lubine i po celom Slovensku a potom ich predávali. Zachovala sa fotka, ako žena z Lubiny predáva čipky a výšivky v Karlových Varoch,“ vysvetľuje Michal. „Takto odchádzalo bohatstvo ľudových prác do zahraničia a napríklad v Lubine sa z čipiek takmer nič nezachovalo.“

Cenným Michalovým zdrojom sú ľudia. „V obecnom múzeu v Hlbokom mi povedali, že jedna pani má doma kútne plachty. Navštívil som ju, porozprávali sme sa, pozapisoval som si dôležité veci. Podobne v Čáčove, Brestovci či Moravskom Lieskovom. Takto navštevujem ľudí, kde sa dá. No je to skôr vzácnosť.“

Na nezaplatenie

Keď Michal vidí nový vzor, teší sa na to, ako ho nakreslí a upalíčkuje. Najväčšiu radosť má z výnimočných vzorov. Napríklad ak sa objaví niečo netypické. Vtedy ho doslova zaplavia endorfíny. To, čo sa naučil, využíva pre ľudí, ktorí majú o čipky záujem. Momentálne napríklad paličkuje šatky ku krojom do Bošáce. Trinásť šatiek, na každú treba štyri čipky. Je to náročný vzor. Upalíčkovať jednu zložitú čipku mu trvá 48 hodín. Jedna šatka teda znamená takmer dvesto hodín práce. Na nezaplatenie.

Jednoduchšie vzory vie Michal urobiť rýchlejšie. No stále ide o desiatky hodín. A Michal paličkuje síce každý deň, ale len popri práci. Po večeroch, keď si iní pozrú film, počúvajú hudbu, stretnú sa s priateľmi alebo dajú pohár vína. On paličkuje pri filme alebo počas rozhovoru, keď niekto príde na návštevu. Ak je doma na Turej Lúke, paličkuje ráno, kým ostatní ešte spia a netreba pracovať okolo domu, a večer po práci. Prizná

va, že je tým doslova posadnutý. Aby paličkovanie nebolo jednotvárne, má začatých niekoľko prác a strieda ľudové čipky s vlastnou tvorbou. „Nedávno odo mňa jedna pani chcela tri metre úzkej tylovej čipky na ručník. Bola by to monotónna, na čas náročná práca, a tým pádom náročná aj na financie. V takých prípadoch dávam ľuďom možnosť, že ich paličkovať naučím a oni si čipku môžu vyrobiť sami,“ hovorí Michal. „Asi až vtedy ocenia pravú hodnotu takej práce.“

Stal sa vedúcim čipkárskeho klubu v Krajnomo a vedie rôzne čipkárske kurzy. Záujem ľudí ho prekvapuje. Hlásia sa ženy až zo Žiliny či Břeclavi. Učí aj v Trenčíne v rámci projektu Ne-

boj sa remesla. Počas folklórneho festivalu na Myjave ukazuje paličkovanie okoloidúcim a necháva ich vyskúšať si to. Na kurzoch neučí len tradičné čipky. Osvedčili sa mu napríklad náušnice, ide to rýchlo a účastníckam sa veľmi páčia, a motýliky pre mužov v štýle nášivky na látku. Aj vianočné a veľkonočné dekorácie.

Niekoľko životov

Na jeden úkon treba pri paličkovaní štyri paličky – dva páry. Jednotlivé páry sa medzi sebou splietajú a tak vzniká čipka. Na pásikovú stačí deväť párov. Pri tylovej čipke má Michal na valci naraz aj stodvadsať paličiek.

Čipkárky teda potrebovali stovky paličiek. Muži ich vyrezávali pre svoje ženy, mláďenci pre svoje milé. Z lásky im ich zdobili kvietkami, srdiečkami či lampášikmi. Michal si niektoré vyrába sám. Niektoré si doniesol ako suveníry z dovolenky na Malte a z festivalov v Poľsku, iné objednal jednoducho cez internet. Má obyčajné paličky na požičanie pre účastníkov kurzov aj zberateľské kúsky.

Čipka dáva nekonečnú možnosť učiť sa niečo nové. „Keby ste chceli vedieť všetko čo i len zo Slovenska, bolo by to na niekoľko životov,“ myslí si Michal. „Nieto ešte z celého sveta. Záber motívov a prvkov je taký široký, že ma vždy dokáže niečo prekvapiť.“

Šaty pre cisárovnú

Jana Čavojská Archív Fringie, Jana Čavojská

Hoci sa členovia historickej spoločnosti Fringia špecializujú hlavne na verné rekonštrukcie odevov 16. a 17. storočia, nedávno sa pustili do korunovačného odevu populárnej Sisi.

Terézia Tomašovičová, povelaním archeologička, sa v Spoločnosti Fringia zaoberá vernou rekonštrukciou materiálnej aj nemateriálnej kultúry aristokracie, ktorá kedysi žila na Slovensku. Sústreďujú sa hlavne na 16. a 17. storočie. A to so všetkým, čo k tomu patrí, vrátane bohato zdobených odevov pôvodných strihov z drahých látok z benátskych dielní a šperkov z drahých kovov a kameňov. Keď Terézia dostala ponuku urobiť korunovačný odev cisárovnnej Sisi, okamžite súhlasila. Hoci ide o 19. storočie. „Bol to môj tajný sen a spomienky na detské časy a filmy s Romi Schneider.

To obdobie je zhmotnením všetkých romantických predstáv. Vzhliadala som k nemu už roky a zbierala som historické podklady. Práve vďaka tomu sme boli schopní ušit tie šaty za taký krátky čas.“ Šaty sú dnes vystavené v Galérii Lomnica v Tatrách spolu s odevom cisára Františka Jozefa.

Najvychytenejší návrhár

Pri rekonštrukcii historických odevov nie je ani zďaleka najzložitejšie ušit ich – hoci aj to je celkom oriešok. Najprv treba zistiť historický strih a technický

postup. „Na to musíte urobiť výskum v archívoch a prezrieť si aj reálne nálezy, odevy,“ vysvetľuje Terézia. Našťastie, z 19. storočia sa ich už zachovalo pomerne dosť. V tom období sa módné trendy výrazne menili už v priebehu desiatich – dvadsiatich rokov. Veľký rozdiel oproti storočiam predtým, keď boli jednotlivé strihy a postupy veľmi podobné aj osem-

desiat rokov. V 19. storočí už previtali časopisy venované móde. La Mode Illustrée či Harper´s Bazaar boli obľúbenými suvenírmi aristokratov. Nosili si ich z ciest a dámy si ich potom vymieňali na spo-

čenských soiré. Tak sa širili módné trendy. A móda sa stávala kozmopolitnou. Ovpľyňovali ju slávni návrhári. Keď sa Sisi dozvedela, že bude korunovaná za uhorskú kráľovnú, vybrala si toho najvychytenejšieho: Charlesa Fredericka Wortha. „Parížskeho návrhára pôvodom z Anglicka vyhľadávala aristokracia a spoločenská smotánka z Európy, cárskeho Ruska a Ameriky,“ hovorí Terézia. Ako sa k nemu dámy z takej diaľky dostali? „Vôbec nijako,“ vysvetľuje. „K skúšaní vecí nedochádzalo. Worth sa nikdy nestretol ani s cisárovnou. Zákazníčku nemusel vidieť. Korešpon-

doval s dvorskou kanceláriou alebo s danou osobou. Šaty ušil na základe mier a požiadaviek z listov. Posielali sa aj vzorky látok a hotové oblečenie. Takto mohol šiť róby aj ženám amerických miliónárov.“

Rozstrihaný

Hoci sa zachovalo niekoľko kompletných odevov rakúskej cisárovnnej, jej korunovačný odev, jedny z najslávnejších šiat histórie, medzi nimi nie je. „Podľa tradície ho venovala biskupstvu vo Veszpréme na liturgické účely. Rozstrihali ho

a ušili z neho liturgické textílie,“ hovorí Terézia.

Napriek tomu, že tie šaty neexistujú, mala k dispozícii iné pramene, z ktorých mohla zistiť potrebné informácie. „V tom období sa už fotografovalo. Je zachovaná čiernobiela fotografia Sisi v tomto odevu. Existuje aj množstvo portrétov. Pre mňa je relevantným záznamom fotografia. Do obrazov vstupuje subjektívny faktor umelca, ktorý si určité prvky, napríklad farby a vzory, môže štylizovať podľa seba. No z obrazu ani z fotografie nezistíte konštrukčné a technologické charakteristiky odevu

– ako išli švíky, kde a ako sa šaty zapí-
nali, či na očka, háčiky, ako bolo rieše-
né šnurovanie. Takže si treba pozrieť
zachované originály z tej doby. Prejsť
múzeá, depozitáre, roztvoriť originál-
ne odevy a pozrieť sa, ako je upevne-
ná podšívka a nasadené rukávy, pod
akým uhlom, aby v nich žena mohla
napríklad zdvihnúť ruku. Je to celkom
veľká veda. K historickým odevom sa
nedostane každý, lebo často nie sú prís-
tupné verejnosti. No výborné je, že sa
zachovali originálne odevy navrhnuté
Worthom, má ich napríklad Victoria
and Albert Museum v Londýne či Met-
ropolitan múzeum v New Yorku.“

Korunovačný odev bol najokázalejší
a konštrukčne najzložitejší. Riadil sa
vlastnými pravidlami, ako napríklad
dĺžka vlečky. Worth do detailov zakom-
ponoval odkazy na uhorskú históriu
a tradičné symboly. Terézia hovorí, že
so samotnými látkami problém nebol,
keďže z Worthových odevov v múzeách
zistila, aké látky používal, aké gramáže
a ako sa tie látky správali. „Mali sme
šťastie. Sisi mala suknú v odtieni slono-
vú kosť, takže sme mohli využiť svadob-
né kolekcie zo Španielska. Riskantné
bolo len to, že som látky objednávala
cez internet. Nevidela som ich, nemoh-
la som ich chytiť a netušila som, akú
farebnú odchýlku môže predstavovať
nakalibrovanie môjho počítačového
monitora. Len som dúfala, že odtiene
farieb budú také, aké si predstavujem.
Odtieň bol dôležitý, lebo čipky sme
kupovali od iného dodávateľa a pri
prekrytí látky musela byť viditeľná ich
štruktúra.“

Škodlivé trendy

Našťastie všetko sadlo podľa Terézi-
iných predstáv. S talentovanou krajčír-
kou Janou Šilovou, s ktorou vo Fringii už
roky spolupracujú pri šití historických
odevov, sa pustili do strihania, tvaro-
vania a šitia. Pracovali sedem týždňov
vo dne v noci a nemohli si dovoliť žiad-
nu chybu. Pri takom dôležitom modeli
a drahých látkach sa strih najprv robí
z papiera, potom model a až potom sa
ide naostro. Pre Teréziu je najdôležitejšie,
aby bol výsledok historicky čo najvernej-
ší. Aby boli šaty pokiaľ možno totožné
s tými, ktoré mala na sebe Sisi počas
korunovacie za uhorskú kráľovnú.

To znamená, že také šaty vôbec nie
sú pohodlné. „Veľa pohybov sa v nich
nedá urobiť,“ potvrdzuje Terézia. „Autor
sa primárne zameriaval na estetickú

stránku. Všeobecne boli niektoré trendy
19. storočia doslova škodlivé pre zdravie.
Napríklad vystužené sťahujúce korzety
a trend osích pásov. Alebo šaty a tapety
zelenej farby, súčasťou ktorej bol arzén.
Ľudí v podstate zabíjal, no nevedelo sa
o tom.“ Sisine korunovačné šaty vážili
viac ako päť kíl. Vlečka mala cez tri met-
re. Problém bol už naložiť ich do auta.
Majú niekoľko vrstiev. Divák vidí len tú
vrchnú, no pod šatami sú spodné tvaro-
vacie vrstvy, spodnice, spodné nohavice
a spodná košeľa. Presne ako to nosili
v 19. storočí.

Reprezentatívne šaty sa prali citlivo
a len veľmi zriedka. Praním by sa ničili.
„Na zachovaných historických odevoch
vidíme známky nosenia. Niekde sú spo-
tené, niekde vydraté, niekde natrhnuté
a pozašívané. Ak už nevyzerali dostatoč-
ne dobre, posúvali ich ďalej: mladším
súrodencom alebo aj služobníctvu. Šaty
sa prešívali a prispôbovali. Je to krás-
ny príklad upcyclingu,“ hovorí Terézia.
V porovnaní so šatami Sisi bola uni-
forma Františka Jozefa jednoduchá. Jej
strih bol veľmi podobný súčasným pán-
skym sakám.

Každý chcel byť lepší

Sisi bola nepochybne módna ikona,
trendsetterka svojej doby. Terézia si však
nemyslí, že by iné dámy chceli kopírovať
jej šaty. „Skôr by som povedala, že mala
svoj zaujímavý, dobre rozpoznateľný štýl.
Jej účasť bol priam legendárny. Hovorí sa,
že ak nemala so sebou svoju kaderníčku,
Frau Franzisku, ani nevyšla na verejnosť.
Taký dôležitý bol pre ňu dokonalý výzor.
V tom období by žiadna dáma nechcela
nosiť presne to isté, čo mala iná. Bolo
by to úplné spoločenské faux pas. Pravý
opak dneška. Vtedy ľudia nechceli byť
ako niekto iný. Každý chcel byť lepší.
Originálny, unikátny.“

V 20. storočí dochádza k funkcionali-
zácii módy. Odevy plnia iné účely. Preto
pre Teréziu nemajú odevy z nedávnej
histórie to správne čaro. „Vo Fringii
radšej odhaľujeme, čo je staré a zabud-
nuté. Čím hlbšie do histórie sa ponorí-
me, tým fascinujúcejšie to je.“ Nálezy
zachovaných odevov zo starších dôb sú
veľmi vzácné. Textil je krehký materiál.
Preto je podľa Terézie fascinujúce, že
napríklad v Maďarsku majú desiatky
odevných kompletov starých okolo 350
rokov. „Tie odevy boli súčasťou rodových
zbierok. Uchovávali ich z generácie na
generáciu. Niečo v štýle babkiných sva-
dobných šiat: moja mama sa v nich ešte

vydávala, mne sa už nehodia, ale mám
ich pekne odložené a posuniem ich ďalej.
Také šaty prežili generácie, dobre usklad-
nené v truhliciach.“

Uhorské aristokratky používali v 16.
a 17. storočí zamaty, brokáty a hodváby,
často zdobené celoplošnými výšivkami.
Vždy boli žiadané látky zo severu Talian-
ska. Boli tam totiž prístavy, cez ktoré
prúdili do Európy exotické látky z Orien-
tu. „Talianske látky boli nádherne vzo-
rované. Pre 16. a 17. storočie bola typická
kombinácia tmavočervenej a zlatej far-
by,“ vysvetľuje Terézia. „Aj Worth miloval
staré vzory. Dával si vyrábať látky podľa
obrazov z toho obdobia. Spájal históriu
s trendami svojej doby. Napríklad si dal
utkať látku, ktorú mala na portréte krá-
ľovná Alžbeta I., dcéra Henricha Tudora.
Sú na nej oči a uši. Vzor, ktorý by človek
tipoval skôr na Andyho Warhola, mal
symbolizovať, že majestáť kráľovnej vidí
a počuje všetko, čo sa v ríši deje. Extra-
vagančný Worth z tej látky ušil šaty pre
19. storočie a boli fantastické.“

Šaty za tri dediny

Historicky verné rekonštrukcie
aristokratických odevov sú náročné
na výskum aj financie. Kým šaty dám
z nižších spoločenských vrstiev je jed-
noduchšie urobiť historicky verne, ho-
nosné odevy niečo stáli vtedy aj teraz.
O Alžbete Báthoryovej sa hovorilo, že
nosila šaty, ktoré stáli toľko, čo tri dediny.
Fringia sa špecializuje práve na rekon-
štrukcie odevov z jej obdobia. Zostavili
celú kolekciu odevov uhorských šlachti-
čien z nášho územia.

Terézia kedysi tancovala v historic-
kej skupine, no nebola spokojná s kvali-
tou a historickou vernosťou šiat, ktoré
používali. Začala teda šiť. „O odevoch
však existuje veľmi málo informácií. Štú-
diom a výskumom však prichádzam na
fascinujúce skutočnosti.“

Najokázalejšie odevy, napríklad sva-
dobné šaty, tvorili celé generácie žien.
Dedili sa a každá na ne našla alebo po-
vyšovala ďalšiu vrstvu, dotvorila ich a
vylepšila. No aj v tých najhonosnejších
šatách boli ženy tej doby ako nahé, ak ne-
mali na sebe šperky. Výrobe šperkov sa
vo Fringii venuje Pavol Uličný. Aby boli
úplne verné, skúma ich na dobových
portrétoch. K niektorým originálom sa
dá dostať aj v múzeách. Hoci tie naše
ešte nie sú úplne otvorené bádatelom,
ktorí by si chceli historické predmety
prezrieť, obkresliť a odfotografovať.
„V zahraničí je bežné podať si žiadosť na

konkrétny deň a potom dostanete biele
rukavičky a možnosť prezrieť si daný
šperk,“ hovorí Pavol. No aj na Slovensku
sa nájdu výnimky. Vo Fringii napríklad
spomínajú na ochotu pracovníkov Ge-
mersko-malohontského múzea a kaštie-
ľa Andrášiovcov v Trebišove, ktorý vy-
stavuje šperky z hrobky Štefana Dobóa,
kde je pochovaný s manželkou Sárou
a dcérami. Súčasťou unikátnej kolekcie
z konca 16. storočia sú dokonca aj za-
chované textílie.

Opulentné a masívne

Pri výrobe šperkov spolupracuje
Fringia so šperkárom Pavlom Francú-
zom. Základom sú drahé kamene vy-
brúsené na historický spôsob. „Kedysi
odbrusovali čo najmenej materiálu, aby
zostal drahý kameň čo najväčší,“ vysvet-
ľuje Pavol. Žiadna geometrická presnosť,
v šperku mohli mať jednotlivé drahé
kamene rôzne rozmery.

vystúpenia Fringie. „Máme dosť zbraní,
pevne verím, že nikto nemieni riskovať
prepad našej ozbrojenej skupiny,“ sme-
je sa Pavol. Presne ako šľachtici v tých
dobách. Boli to tí najlepší profesionál-
ni vojaci. Ktorý lúpežník by si na nich
trúfol?

- 1 (str. 10) Terézia Tomašovičová v historickom
odeve v Benátkach. Látky väčšinou nakupuje tam.
- 2 (str. 11) Pavol Uličný ako šľachtic z dôb, keď boli
bohatí muži ešte hlavne vojakmi.
- 3 (str. 11) Historická spoločnosť Fringia oživuje
dejiny spojené s obliekaním a tradíciami vyšších
spoločenských vrstiev na našom území.
- 4 (str. 11) Vo Fringii sa snažia čo najviac zachovať
historickú vernosť odevov.
- 5 (str. 11) Rekonštrukcia odevu Alžbety Bátho-
ryovej.
- 6: Cisárovná Sisi v rekonštrukcii korunovačných
šiat s manželom Františkom Jozefom.
- 7: Ilustrácia cisárovnej v dobovom časopise.
- 8: Najnovším projektom Fringie je výroba kópií
historických šperkov z drahých kovov a kameňov.

Krehkosť v škrupine

Dagmar Gurová

Soňa Bartuszová, archív Marie Bartuszovej

Bola jemná, hlbavá a introvertná, tak ako dielo, ktoré vytvorila. Odkazuje v ňom na prírodu, vnútorný svet a základné princípy bytia. Jedinečná sochárka Maria Bartuszová.

Dážď, kvapky, oblaky, vajíčka a škrupiny či klíčenie – sochárka Mária Bartuszová (1936 – 1996) dokázala zhmotniť krehké, prchavé a ťažko uchopiteľné. Dávala váhu a tvar momentom, ktoré vzbudzujú úvahy o zrode, zániku a dani medzitým. Tento mesiac, 25. júna, sa skončí jej sólová výstava v Tate Modern, jednej z najprestížnejších galérií sveta.

Cesta Marie Bartuszovej k medzinárodnému uznaniu nebola priamočiara ani rýchla. Za svojho života mala len zopár samostatných výstav na Slovensku a ani jednu v SNG. Známa bola skôr lokálne, v užšom kruhu. Väčšinu tvorivého života strávila v Košiciach, so svojou rodinou, v ateliéri, na výletoch v prírode. Mimo davov a spoločenských udalostí. „Bola veľmi introvertná. Nemala rada ani vernisáže,“ spomína jej dcéra Anna Bartuszová.

Vytvorila vyše 500 diel. Niektoré malé, akoby do ruky, iné pospájané do rozsiahlejších celkov, ale aj veľké reliéfy a plastiky, ktoré dodnes zdobia verejné priestory. Svoje výtvory často fotila vonku, aby zvýraznila ich prepojenie s prírodou, ale málokedy sa nechala zvečniť spolu s nimi.

Motor v ústraní

„Nemala takú povahu, že by chcela na seba pútať pozornosť,“ vysvet-

luje dcéra. „Zopár fotiek, na ktorých je so svojimi dielami, vzniklo skôr náhodou – keď robili jej portrét do časopisu alebo keď moja sestra dostala na základnej škole úlohu na tému Čo robia moji rodičia.“

Na fotografiách pôsobí jemne, zasnene až étericky, akoby dokázala nahliadnuť do iného sveta. Zároveň bola veľmi prítomná v každodennej realite. „Naplno som si uvedomila, koľko toho mala na starosti, až keď sme s Gabrielou Garlatyovou robili knihu (*Maria Bartuszová – monografia, pozn. red.*). Starala sa o rodinu a domácnosť, do toho mala zákazky, a keď jej ostal čas, venovala sa vlastnej tvorbe,“ spomína Anna. Hoci nezažila ohlas, aký by jej patrilo, držala sa svojej cesty. Verila v silu a hodnotu toho, čo robila. „Mala motor, ktorý ju poháňal. Vždy som videla, ako vytrvalo robí na svojich témach.“

Anna hovorí, že mamin vzťah k umeniu sa tvoril už v detstve. Prišlo mu asi aj to, že sa narodila v Prahe, meste s bohatým kultúrnym životom. „Jej otec veľmi rád čítal, chodil na výstavy. Mamu brával na balet, do galérií, do Národného múzea.“ Chcela sa stať sochárkou. Skúšky urobila, no nevzala ju, uprednostnili chlapcov. „Na katedre mali pocit, že pre dievčatá

by to bolo príliš fyzicky náročné,“ vysvetľuje dcéra. Maria Bartuszová teda vyštudovala porcelán a keramiku na Vysokej škole umeleckopriemyselnej v Prahe. Hoci sa tomuto odboru nevenovala, niečo z jemnosti a krehkosti porcelánu sa odrážalo v jej tvorbe, najmä v poslednom období, keď sa jej hlavným materiálom stala sadra.

Medzi rodinou a ateliérom

Po škole sa s manželom, sochárom Jurajom Bartuszom, presťahovali na Slovensko. Najskôr do dedinky na juhu, odkiaľ pochádzal, potom do Košíc. „V tom čase to bolo rozkvitajúce priemyselné mesto s veľkou výstavbou, v ktorom našli prácu aj bývanie.“

V byte pod strechou, ktorý bol kedysi pracovňou, s nimi bývala i Anna. „S vodou bol problém, bol tam asi slabý tlak,“ hovorí s úsmevom. „Bol to však krásny priestor s veľkými oknami, plný svetla.“ Neskôr si rodičia kúpili iný byt a podkrovie Marii slúžilo ako ateliér. Jej manžel si ten svoj našiel v neďalekej kotolni. Nakoniec sa presťahovali do domu, v ktorom mali obaja i priestor na prácu. „Mama nemala pevný pracovný deň od ôsmej do štvrtej. Rodinný život bol pre ňu

veľmi dôležitý, ale keď potrebovala, šla do ateliéru. Svoju prácu mala veľmi rada. Napĺňala ju a bola aj jej záľubou. Tešila sa na to, keď pôjde robiť.“

Verejné stavby v 60. až 80. rokoch boli povinne vybavené umením. Vznikali sochy, reliéfy, plastiky. Niektoré poplatné propagande, iné len umeleckému cíteniu ich autorky či autora.

Politike sa Maria Bartuszová úplne vyhla. V komunistickom režime, ktorý neprial abstraktnému umeniu, sa dokázala uživiť výrobou tabuliek s nápisom Kultúrna pamiatka, ale aj neprehliadnuteľnými dielami pre verejný priestor. V Košiciach je to napríklad fontána pred obchodným domom Dargov, Dvojdielna plastika v krematóriu alebo plastika v študentskom dome na Jedlíkovej. Navrhla tiež preliezky a prvky na detské ihriská. Pre nevidiace deti vytvorila hapticke skladačky oblých, akoby tekutých

tvarov, príjemných na dotyk. Dali sa rozložiť na viacero častí a deti pomocou hmatu pátrali, ako ich spojiť do správneho tvaru. „S nápadom prišiel fotograf a pamiatkar Gabriel Kladek. S mamou urobili dve sympóziá v Levoči, kde je škola pre nevidiacich.“ Takéto prepojenie umenia s ľuďmi so znevýhodnením bolo v tých časoch opäť niečím jedinečným. Rovnako ako jej autorské techniky.

Bez skratky

Na to, že by mohla odlievať do sadry tvary z gumených balónikov, prišla popri hrách s dcérou. Sadra fungovala v sochárstve ako pomocný materiál, výsledné diela sa potom odlievali do bronzu či hliníka. Maria Bartuszová však sadru povýšila na svoj hlavný materiál.

„Bola veľmi praktická. So sadrou sa pracuje rýchlo, v krátkom čase mohla mať výsledok v takej podobe,

v akej chcela, hoc aj krehký. Pôvodne si tiež nechávala robiť kovové odliatky, ktoré predávala v Diele alebo do galérií, ale v 80. rokoch sa už sústredila na sadru.“

Pridávala do nej aj rôzne prírodniny, často to boli kamene, špagát, ale aj celý konár stromu. Mnohé z týchto „ingrediencií“ zbierala na výletoch s rodinou. „Na záhrade máme dva veľké kamene, ktoré si doniesla z Tatier. Dokonca sme nejaké kamene ťahali z Turnianskeho hradu, lebo pôsobili ako z inej krajiny. Mama si fotila prírodu, určite sa ňou inšpirovala.“ Jej rodičia boli nadšení turisti a dcéru brávali so sebou. Neskôr chodila na výlety so svojimi deťmi. „Rada si vyšla do lesa, brala nás k moru, to sme si s ňou užili.“

Maria Bartuszová o svojej tvorbe nestihla vypovedať. Nemala ani veľa možností predstaviť ju ostatným. Najzásadnejšiu výstavu za svojho života mala v roku 1988 vo výstavnej sieti ZSVU v Košiciach. „Bola jej vlastnou výpoveďou, unikátnou tým, že si výstavu sama inštalovala,“ hovorí jej dcéra. „Nemyslím, že stála o veľkú pozornosť, ale určite chcela ukázať, čo robí. Považovala sa za profesionálku. Jej dielo som vždy vnímala ako jedinečné.“ Je také silné, že si aj po dlhom čase opomínania našlo cestu na významné medzinárodné výstavy ako Documenta XII v Kasseli či Bienále umenia v Benátkach. „Som šťastná, že oslovilo ľudí, ktorí ho posúvali ďalej, až sa dostalo do Tate Modern,“ povedala Anna. Dodala, že do tejto galérie nevedie žiadna skratka. Tvorba Marie Bartuszovej sa tam dostala vyše dvadsať rokov po jej smrti. „Neviem, čo by na to mama povedala. Možno by tomu ani sama neverila.“

Mamino dielo považuje za to najosobnejšie, čo po nej ostalo. „Je v ňom ona, jej prejav, jej vnímanie. Bola veľmi skromná, jemná. Svojím spôsobom až trochu naivná, v druhých chcela vždy vidieť skôr to dobré. Myslím, že v Košiciach preto nikdy tak úplne nezapadla.“

1 (str. 14) Maria Bartuszová pred reliéfom koncom 80. rokov minulého storočia.

2 (str. 15) Skladačka Bez názvu.

3 (str. 15) Vajíčka/škrupiny, dielo z roku 1985.

4 (str. 15) Klíčenie z roku 1968.

5 Nekonečné vajce.

Čaro kostýmov

Mária Mühl

Mária Mühl a archív D. K.

V divadelnom zákulisí je dôležitý župan. Pred oponou herci zatiaľ striedajú pestré odevy. Vytvára ich aj Daša Krištofovičová.

Medzi stromami v Hájovni nad Banskou Štiavnicou sú natiahnuté čipkované záclony. Pripomína to povalu u babky. Po zotmení začína magické predstavenie Marína o Márii Pischlovej. Vraj bola osudovou láskou Andreja Sládkoviča. Pomedzi záclony chodí herečka, z reproduktora sa ozýva živá hudba s úryvkami zápiskov mladého dievčaťa. Na čipkovanom plátne dotvára atmosféru živá projekcia Daše Krištofovičovej.

Za pár sekúnd

O Márii Pischlovej sa toho nezachovalo veľa. Našiel sa jeden zoši-

tok, do ktorého si písala heslá, ako napríklad čo je garderóba, ako sa tvoria šperky metódou ajour. Daša spolu s dramaturgičkou Veronou Hajdučíkovou vytvorila fiktívny príbeh o Maríne, ktorej sa nik doteraz nepýtal na to, ako vnímala zamilovanú báseň od Sládkoviča. Toto je len jedno z mnohých predstavení, ktoré Daša Krištofovičová svojou poetikou vytvorila. Je režisérka, scénografka, scenáristka, kostýmová výtvarníčka. Spolupracuje s divadlami po celom Slovensku a zároveň pracuje v Slovenskom národnom divadle ako vedúca ženských garderobierok.

„Župan je v divadle veľmi dôležitý odev,“ hovorí Daša. „V dámskej šatni nesmie nikdy chýbať. Niekedy si herečky medzi sebou dávajú župan do daru.“ Niektoré majú letnú i zimnú verziu. V župane totiž chodia do maskérne, aby sa nezašpinili kostým. Daša sa pred dvomi rokmi stala šéfkou tohto zaujímavého oddelenia v divadle. „Staráme sa o kostýmy, ktoré navrhne kostýmová výtvarníčka alebo výtvarník. Šijú ich krajčírky. My v garderóbe ich pripravujeme pred každým predstavením, aby boli čisté, vyžehlené a aby kostým na javisku vyzeral tak, ako sa to dohodlo na kostýmovej

skúške. Každá herečka musí mať správne topánky, pančuchy, šperky a aj to, čo je pod kostýmom. Diváci často ani netušia, čo všetko je ukryté pod šatami,“ vysvetľuje Daša. „Počas predstavení garderobierky pomáhajú s rýchlym prezliekaním, niekedy sú v zákulisí aj tri. Často treba za pár sekúnd zmeniť celý kostým, obuv aj vizáž, prípadne nasaďiť parochňu – to majú na starosti maskérky. Do komplikovaných dobových kostýmov sa herečky často ani samy obliecť nevedia, pretože pozostávajú z mnohých spodníc a vrstiev.“

Daša ako vedúca zabezpečuje aj opravy kostýmov. Ak niektorá herečka otehotnie a má zastupovanie, upravuje kostým pre novú herečku. Jedno predstavenie sa hralo až sedemnásť rokov. Niektoré časti kostýmov sa rozpadli a bolo treba hľadať alternatívy.

Krása a intelekt

V sklade v budove Národného divadla sú vždy len kostýmy z predstavení aktuálnej divadelnej sezóny. Na „štendroch“ sú stovky odevov rozdelené podľa predstavení. „Napríklad len v inscenácii Konformista je sedemnásť komparzistiek a hlavná postava Anežka Petrová má sedem prevlekov. Viac ako päťdesiat ich je vo Vojne a mieri,“ opisuje veľký sklad v divadle Daša. Pánskych kostýmov je vždy viac, pretože väčšina divadelných postáv je mužských. „V historických hrách sú ženy väčšinou v nezaujímavých rolách, buď hrajú slúžky, alebo manželky. Viac sa dbá na krásu ako na intelekt. Musia teda vyzeráť dobre.“

Kostým hercov na javisku je výsledkom práce celého tímu. Kostýmový výtvarník tvorí kostýmy po prečítaní scenára a konzultuje ich s režisérom. „Na začiatku úzko spolupracujú a po finálnom schválení výtvarník odovzdá návrhy do umelecko-dekoračných dielní, kde ich krajčíri vystrihnú a ušijú. Najdôležitejšia je kostýmová skúška, ktorá býva obvyčajne dva týždne pred premiérou. Na tejto skúške sú prítomné aj garderobierky. Po nej sa na kostýmoch realizujú posledné úpravy tak, aby bol výtvarník s finálnou podobou spokojný,“ vysvet-

ľuje Daša. Obmedzenia sú hlavne v rozpočte. Jeho výška sa odvíja od počtu účinkujúcich a náročnosti kostýmov. „Po derniére posielame kostýmy späť do umelecko-dekoračných dielní. Tam ich uskladnia, aby ich bolo možné znovu použiť. Stalo sa, že som mala v rukách kabát, ktorý už bol použitý v tretej inscenácii. Takto sa väčšinou recyklujú len veci kúpené v obchode. Modely, ktoré boli vytvorené autorsky pre konkrétnu inscenáciu, väčšinou už nikto iný nepoužije.“

Pre niektoré predstavenia Daša kostýmy aj tvorí. V septembri začíná skúšať s ukrajinsko-americkým režisérom Olegom Lipstinom. „Má svoju predstavu o vizuáli inscenácie. Preto je niekedy ťažšie presvedčiť ho o mojej vízii.“

Od bábok k návrhom

Daša Krištofovičová mala k umeniu blízko od mala. S mamou pravidelne trávila čas v nitrianskom divadle. Študovala tvorbu hračiek a dekoratívnych predmetov v Kremnici. Pri tvorbe bábok zistila, že sú pre ňu to pravé. Pokračovala na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave a magisterské štúdium dokončila v Prahe. „Po návrate na Slovensko som brala všetky ponúknuté spolupráce. Bála som sa, že zostanem bez peňazí. Robila som osemnásť inscenácií za sezónu, čo bolo šialene veľa. Ideálne je robiť štyri až päť inscenácií, aby som sa im mohla venovať tak, ako by som chcela.“

Uvedomila si, že nemôže byť na voľnej nohe. Zhodou okolností práve hľadali rekvizitára v Slovenskom národnom divadle. Pracuje tam už päť rokov a môže sa sústrediť na zaujímavé projekty. „Navyše sa učím od tých najlepších. Mám možnosť sledovať výborné výtvarníčky, ako Marija Havran, Katarína Hollá či Katarína Holková.“

Okrem divadla tvorí Daša kostýmy aj pre hudobné kapely. Naposledy pre Bon Bon Trio. Vytvorila pre nich upcyklované odevy. „Pre akordeonistku som navrhla sukňu z pánskych kravát. Potrebovali sme ich viac ako sto, preto sme na ne robili zbierku, kamaráti nám posielali kravaty z celého Slovenska. Violončelistka má vestu zošitú zo

siedmich sák, ktoré som kúpila v secondhandoch. Pri speváčke som musela urobiť kompromis a kúpiť topánky s nižším podpätkom, než by sa mi ku kostýmu hodili, aby vládala počas celého koncertu stáť.“ Pre kostýmy kapely Sto múch vytvorila vlastný dizajn a potlačila ním látku. „Počúvala som ich hudbu a navrhla som to, čo som pri nej cítila.“

Niekedy príde nápad veľmi rýchlo, inokedy si Daša robí výskum. Keď s režisérkou Silviou Vollmann robila v Novom divadle v Nitre inscenáciu O nič nejde pre stredoškóľakov, chcela sa im v kostýmoch vizuálne priblížiť. Chodila teda po obchodných centrách a sledovala, čo nakupujú a ako sa obliekajú.

Svietiace oči

Daša momentálne pracuje na veľkom projekte a tvorí kostýmy pre divadlo Na peróne. Reprezentujú Slovensko na Pražskom Quadriennale. Táto najprestížnejšia celosvetová scénografická súťaž sa koná každé štyri roky. Kostýmy sú veľkou výzvou. Spolu s celkovou vizážou hercov musia vydržať osemhodinové účinkovanie počas desiatich dní.

Najväčšími výzvami sú pre Dašu technologické riešenia. Vo veľkých divadlách má vždy poruke šikovných technologov, ktorí vedia zhmotniť jej predstavy. „V inscenácii Niekoľko skíc k vlastnej samovražde v Divadle Na peróne som navrhla a vyrobila niekoľko masiek zvieracích hláv. Veľmi som túžila, aby maske mačky svietili oči. Predavač v elektre mi dal všetky komponenty: leždiarovky, káble, vypínač, batériu, ale ja som to nevedela pospájať. Nakoniec situáciu vyriešila režisérka Jana Wernerová, ktorá sa so mnou do toho elektra vrátila a presvedčila predavača, aby to pospájal on. Keby oči na tej maske nesvietili, zrejme by sa nič nebolo stalo a inscenácia by nebola menej kvalitná, ale je to moje dielo a ja som chcela, aby bolo stopercentné,“ hovorí scénografka.

Mnohé sny si dnes Daša plní prostredníctvom spolupráce s divadlami či kapelami. V zásuvke má stále jeden odložený. „Veľmi by som raz chcela robiť kostým pre Björk.“

Móda z oblakov

Juraj Červenka

Archív

V medzivojnovom období zaznamenávala letecká doprava rozmach. Posádky lietadiel časom netvorili iba piloti, ale aj vyškolené stevardky. Rovnošaty žien na oblohe boli obrazom doby, krajiny, spoločenských nálad i rodových pozícií.

Koncom júla 1934 sa pri nemeckom Tuttingene zrútil dvoj-plošník typu Curtiss T-32 Condor II. Lietadlo spoločnosti Swissair sa dostalo do silnej búrky a turbulencií. Haváriu neprežili pilot s navigátorom, deväť cestujúcich ani dvadsaťdvaročná Nelly Dienerová – prvá letecká stevardka v Európe. Pre švajčiarske aerolínie pracovala necelé tri mesiace.

Mladá Nelly mala počas letov najmä jednu úlohu – zmierňovať strach pasažierov, teda rozprávať sa s nimi, ako svedčia dochované spomienky, s niektorými aj spievať, vyšívaf či dokonca jódlovať. Svoju prácu robila s plnou vážnosťou a nasadením. Švajčiarsky magazín Aero Revue udelil Nelly veľavravnú prezývku Anjel oblohy.

Ako vôbec prvá stevardka v dopravnom lietadle na svete sa však do

histórie zapísala Američanka Ellen Churchová. Tejto zdravotnej sestre s pilotnou licenciou sa v roku 1930 podarilo presvedčiť vedenie spoločnosti Boeing Air Transport o výhodách erudovaných asistentiek na palubách lietadiel. Ellen absolvovala dlhý let z kalifornského Oaklandu do Chicaga s množstvom medzipristátí a následne mala na starosti vybrať niekoľko svojich nasledovníčok. Ces-

tujúci reagovali na novinku veľmi pozitívne. Mnohí priznali, že sa počas letu v blízkosti sprievodkyne znalej podávania prvej pomoci cítili bezpečne. Uniformy prvých letušiek mali strohé riešenie, prevládali hrubé látky, vojenský strih a fádne farby. Dámy zo Swissairu mohli nosiť charakteristické klobúky.

Keep smiling

Kým po prvej svetovej vojne zabezpečovali osobnú leteckú dopravu zväčša ľahké dvojplošníky, o viac než desaťročie neskôr oblohu brzdili uzatvorené viacmotorové stroje s pomerne slušnými kapacitnými možnosťami. V roku 1923 spustili Československé štátne aerolínie pravidelnú linku Praha – Bratislava s dvojplošníkmi rakúsko-uhorskej konštrukcie Aero A-14 pre jedného či dvoch pasažierov. A krátko pred druhou svetovou vojnou už tvorili flotilu ČSA a Československej leteckej spoločnosti, ktorá zabezpečovala medzinárodné lety, aj podstatne väčšie dvoj- či trojmotorové lietadlá vrátane moderných amerických strojov Douglas DC-2 a DC-3. Od roku 1936 so stevardkami na palube!

Autori Jiří Rajlich a Jiří Sehnal vo svojej knihe Vzduch je naše more vysvetľujú, že k ich povinnostiam patrilo podávať občerstvenie a starať sa o pohodlie cestujúcich. Najväčšiu pozornosť mali venovať malým deťom a ich matkám, ľuďom starším či fyzicky slabším. Podľa dobových článkov a reportáží museli mať dámy príjemný zovňajšok, bezchybné vystupovanie v zmysle „keep smiling“, vek maximálne dvadsaťpäť rokov, výšku asi 160 centimetrov a váhu do šesťdesiat kg, navyše mali ovládať štyri cudzie jazyky, francúzštinu povinne. Požiadavky na útlú postavu boli praktické, práca mladých žien prebiehala v naozaj stiesnených vnútorných priestoroch lietadiel.

Anjeli strážni

Imidž leteckých spoločností vytvárali samotné lietadlá, plnenie prevádzkových poriadkov aj vizáž ich pracovníkov, teda uniformy letcov i stevardiek. Hostiteľky vzduchu či anjeli strážni z lietadla, aj takto totiž československá medzivojnová tlač stevardky nazvala, v prípa-

de ČSA nosili tmavé sako s trojicou zlatých gombíkov, tmavý klobúčik a kravatu a sivú sukňu s dĺžkou pod kolená.

Koncom 30. rokov sprevádzali vyškolené dámy v oblakoch pasažierov stále častejšie. Išlo síce stále o nový, tak trochu módný trend, no nepochybne už osvedčený a obľúbený. Noviny Slovenský denník informovali v júni 1938, že „nemecká Lufthansa, po príklade leteckých spoločností v iných štátoch, prijala do služby predbežne päť mladých dám, ktoré ako stewardky budú na jej lietadlách krátiť cestujúcim dlhú chvíľu“. Pod článkom bola uverejnená fotografia päťice žien v elegantných kostýmoch pred trojmotorovým dopravným lietadlom Junkers Ju 52.

A čo manželka?

Čím väčšmi boli lietadlá vystavené rozmarom počasia, tým viac sa ukazovala prítomnosť vyškolenej stevardky ako vhodná a upokojujúca. Aj v prípade turbulencií a neprijemných vzdušných prúdení usmiatej a duchaprítomnej. Takej ako slečna Keclíková z ČSA, ktorú v júni 1948 spomenul vo svojej reportáži novinár Ervín Šoš. Dvojmotorová strieborná Dakota sa počas letu z Budapešti, keď viezla domov do Prahy tenisových reprezentantov, dostala niekde nad slovensko-moravským pomedzím do búrky. Letuška „upozorňovala cestujúcich, aby sa priviazali, s tichým, prirodzeným úsmevom sa prechádzala po palube a cestujúci zabúdali, že už divý dážď bubnuje na malých oblôčikoch“.

S rozširujúcimi sa možnosťami leteckej dopravy narastal počet leteckých spoločností, pribúdali nové letiská, nové spojenia. Ošatenie stevardiek sa zase menilo s náladami a spoločenskými konvenciami. Po druhej svetovej vojne nastupovala v tejto móde éra farieb a vojenský štýl bol nadobro minulosťou. Žena už neodmysliteľne patrila na palubu lietadla, avšak bola tiež marketingovým nástrojom a lákadlom zákazníkov. Vtedajší trh ešte neumožňoval zápasíť o cestujúceho znížovaním cien leteniek. Do veľkej miery predávala vizáž letušiek.

Spisovateľka Kathleen Berryová vo svojej knihe Ženskosť počas letu uvádza niekoľko zvyklostí, kto-

ré museli pracovníčky amerických aerolínií v 50. či 60. rokoch spĺňať – nesmeli byť staršie než tridsaťpäť rokov, museli byť slobodné, prípadné tehotenstvo pracovná zmluva zakazovala. „Vie vaša manželka, že letíte s nami?“ provokoval reklamný slogan spoločnosti Braniff. Aby sme však boli k tejto americkej značke spravodliví, práve zamestnankyne Braniffu začali vo veľkom používať viacvrstvé ošatenie podľa aktuálnej teploty v lietadle. Pan Am sa zákazníkov priamo vo svojich propagačných materiáloch pýtal, ako sa im páči ich dámska spoločnosť.

Tance a minisukne

Počas prvého povojnového desaťročia mali muži stále v odletových halách absolútnu prevahu. Aj preto zaberali naivné a gýčové obrázky. Svojskú formu rozptýlenia cestujúcich priniesla na prelome 50. a 60. rokov spoločnosť Aloha. Stevardky počas letu spievali, tancovali havajský tanec hula a hrali na ukulele. Southwest Airlines neskôr stavili na kovbojský štýl: vysoké biele go-go čižmy a žiarivé oranžové minisukne s opaskami. A odpoveď verejnosti? Predaj leteniek tejto prudko sa rozvíjajúcej spoločnosti rapídne vzrástol. Kombinácia dráždivosti a dávky vlastenectva sa mala odrážať v červeno-bielo-modrých uniformách dievčat z American Airlines. Kratučké šaty, modré ako bezoblačné nebo, patrili v 60. rokoch aj na paluby našich Iljušinov Il-18 či Tupolevov Tu-104.

Až v priebehu 70. rokov a neskôr sa situácia menila. S masovým nárastom lietania a dostupnejšími prepravnými podmienkami mohli aerolínie konečne lákať zákazníkov cenami, nie vzhľadom svojich zamestnankýň. Priemerný vek stevardiek sa zvyšoval, navyše ich práca sa stávala stále atraktívnejšou aj pre mužov. Uniformy naberali na elegancii, funkčnosti, decentnosti, mali byť vhodné tiež pre dámy v zrelšom veku. Slovo letuška už viac nemalo symbolizovať akési lietajúce modelky. Čoraz viac sa začal používať termín palubný personál. Sukne sa vrátili pod kolená aj v prípade ČSA. Rovnošaty neraz navrhovali uznávaní dizajnéri slávnych módnych domov, tak ako pre Air France či Korean Air.

Na panské výšivky treba jemné ruky

Elena Akácsová Shutterstock

Tak ako sú dnes trhoviská plné otrasných napodobení značiek ako Versace či Adidas, v 20. storočí textilným gýčom kraľovala spotvorenina svetoznámej Izabella blúzy. Vytvorila ju Slovenka.

Bývali jej plné jarmoky a trhoviská, dnes už aj internety. Vyšívajú blúzka s výstrihom, rukávom, prípadne aj spodkom ozdobne nariaseným do gumičiek. Príšerný gýč. Divoké, dnes najmä strojoivo vyšívané, farebné kvetové motívy, ktoré nemajú nič spoločné so slovenskými výšivkami.

Pritom originál je krásna, delikátne vyšívaná Izabella blúza, ktorú na začiatku minulého storočia s obľubou nosili obyčajné dievčatá aj šľachticné, dokonca aj Žofia, manželka následníka trónu Ferdinanda, zavraždeného v Sarajeve. Bolo to ešte za čias rakúsko-uhorskej monarchie, keď sa vyššia spoločnosť pod vplyvom národného obrodovania začala zaujímať o ľudový odev a výšivky a do módy prišli praktické dvojdielne šaty a kostýmy.

Návrh dámskych šiat inšpirovaný slovenským krojom od Márie Hollósyovej, ktorý vyšiel v nemeckom módnom časopise, sa rýchlo stal módnym hitom celej monarchie. Práve živôtik tohto modelu sa preslávil pod názvom Izabella blúza a desaťročia ho v rôznych variáciách vyvážali do všetkých krajín Európy aj do zámoria. Žiadny slovenský módnym tvorca podobný svetový úspech zatiaľ nezopakoval.

Aj príbeh samotnej autorky je pozoruhodný. Pochádzala zo zemianskeho rodu, vyštudovala umeleckopriemyselnú školu. Zaľúbila sa pod

svoju úroveň, rodičia jej vybrali majetnejšieho ženicha, jej milý si siahol na život. Mária zrušila svadbu, otec ju vydedil a vyhnal z domu. Uchytila sa ako poštmajsterka v neďalekej dedine. Vo voľnom čase vyšívala. Tam ju objavila ciferská grófka Šarlota Zichy, ktorá bola dvornou dámou u cisárovnej Sisi.

a po prvýkrát sa im dostávalo za prácu skutočné uznanie. Správcovia zichyovských panstiev sa dokonca sťažovali, že odmietajú pracovať na poli, aby si zachovali jemné ruky na panské výšivky.

Hollósyová cestovala po svete, prednášala, rokovala s ministrami i šľachticmi. Do Cífera za ňou chodili na dišputy umelci i vedci. Obdivovali jej vkus a zručnosť. Jej práce, pri ktorých sa rada inšpirovala slovenskou ľudovou výšivkou, získavali ocenenia na výstavách po celom svete. Okrem Sisi od nej nakupovala ruská cárovná, arcikňažná Alžbeta, španielska kráľovná. V Cíferi vyšili aj doplnky pre korunovačné šaty poslednej cisárovnej Zity.

Vyšívачky však podobne ako drotári doplatili na rozpad monarchie a celého jej ekonomického systému. Spolok Izabella sa rozpadol tiež, postupne zanikali výšivkárске školy a s nimi aj jej systém výchovy nových umelkýň. Ciferská dielňa sa sťahovala do stále menších priestorov. Smrť zastihla frajlenku Hollošku v skromnosti, biede a samote

v roku 1945 v Cíferi.

Málokto o tejto úžasnej žene vie, preto jej príbeh rada šírim. Ak sa vám zdá povedomý, možno ste ho čítali v knižke *Svetlo pod perinou*.

Autorka je šéfredaktorka TV OKO/TV SVET.

NOTA BENE

6 2023

História

22

Tisíce a tisíce kilometrov dnes už nalietavajú aj stewardky so skúsenosťami desiatok rokov. Sú hojne prítomné napríklad na palubách strojov fínskeho Finnairu – modré sukňové kostýmy, nízke podpätky, nenápadné doplnky ako hodvábné šatky – strohosťou a kvalitou majú reprezentovať jednu z najbezpečnejších spoločností Európy. Aeroflot už niekoľko sezón používa dve verzie uniformiem svojich palubných sprievodkýň – tmavomodrú zimnú a mandarínkovú letnú, v oboch prípadoch rukávom dominuje zlatá výšivka okridleného kosáka s kladivom. Ruský dizajn je zrejmy na prvý pohľad, pasažieri však v časoch, keď ešte stroje Aeroflotu pristávali na letiskách po celom svete, hodnotili tieto rovnošaty ako obzvlášť nápadité.

Tvár Afriky

Veľký ohlas nedávno vyvolalo rozhodnutie vedenia Virgin Atlantic Airways, že personál si môže vybrať uniformu, aká najlepšie vystihuje daného jednotlivca, a to bez ohľadu na pohlavie: modely od Vivienne Westwood v podobe červenej sukne so sakom alebo bordového obleku. Britská spoločnosť ešte predtým zrušila povinnosť líčenia pre stewardky a zákaz tetovania na viditeľných miestach.

Významnými hráčmi v leteckom biznise sú viaceré ázijské a africké

spoločnosti. Tie z Blízkeho či Ďalekého východu sa z hľadiska kvality služieb a bezpečnosti už tradične umiestňujú na najvyšších priečkach. Oblečenie stewardiek z týchto častí sveta často vychádza z ľudového folklóru, tradícií i zaužívaných konvencií. Móda v lietadlách s vlajkami ázijských krajín je pritom nanajvýš rôznorodá, nápaditá a atraktívna.

Známe šarlátové klobúčiky kombinované s bielymi šatkami, a najmä ladené s predpísaným rúžom, charakteristické pre ženské posádky prepravcu Emirates, sú len jedným vkusným doplnkom z mnohých. Ženy z palúb strojov indických a bangladéšskych spoločností majú na sebe aj sárí. Stevardky z Malajzie, Bruneja a najmä Singapuru pracujú v takzvaných kebajách, tradičných ľahkých vyšívaných odevoch, avšak špeciálne navrhnutých módnymi dizajnérm. Tento štýl ako prvý zaviedol francúzsky návrhár Pierre Balmain práve pre Singapore Airlines. Kvet ibišteka za uchom a kvetinové vzory na šatách a košeliach stewardiek a stewardov Hawaiian Airlines prináša až do stratosféry náladu voňavého Tichomoria. Nič však neplatí stopercentne, zvyklosti idú niekedy bokom. Dámy z taiwanských Eva Air dostali do výbavy aj ružové zástery s kreslenou postavičkou Hello Kitty.

Prakticky celú Afriku má podchytenú etiópsky národný prepravca, spoločnosť s veľmi dobrou reputáciou, žiaľ, pár rokov dozadu i veľkou smolou. V roku 2019 havaroval krátko po štarte z letiska v Addis Abebe novučiký Boeing 737 MAX 8, príčinou nešťastia bola výrobná chyba. Nikto zo 157 ľudí na palube nehodu neprežil. Etiópske aerolínie však patria k najúspešnejším africkým spoločnostiam. Ich stroje začali lietať už v roku 1946, o päť rokov neskôr aj v rámci medzinárodných cestovných poriadkov. Jednoduché, ale vkusné tmavozelené kostýmy stewardiek z Etiópie vyjadrujú skôr budúcnosť a novú tvár Afriky než minulosť. Tak ako iní úspešní svetoví prepravcovia, aj Ethiopian Airlines od roku 2015 vypravujú lety s čisto ženskými posádkami vrátane kapitánky lietadla. Letecká doprava píše ďalšiu z veľkých kapitol, ďaleko, ďaleko za tou o odvážnom návrhu zdravotnej sestry Churchovej.

1 (str. 20) Švajčiarka Nelly Dienerová si svoje vytúžené povolanie dlho neužívala, zahynula necelé tri mesiace po prijatí do zamestnania. V pozadí stojí dvojplôšnik typu Curtiss T-32 Condor II. 2 Stevardky Ethiopian Airlines začiatkom 70. rokov. Približne vtedy sa spoločnosť postavila na vlastné nohy bez zahraničnej pomoci. 3 Idylický záber z paluby štvormotorového stroja Douglas DC-4 škandinávskych SAS, začiatkom 50. rokov však väčšinu pasažierov stále tvorili muži.

NOTA BENE

6 2023

Proti srsti

23

Šumné a umné

Dagmar Gurová

Jana Čavojská

Šatníkový problém vyrieši Šumné. Prenájom oblečenia, ktorý vám umožní zažiť radosť z nových kúskov bez toho, aby ste si nimi zahltili šatník.

Kvalitné materiály, zaujímavé strihy, lokálna výroba. V Šumné si možno požičať jedinečné oblečenie slovenských značiek, ktoré tvoria na princípe slow fashion. Založili ho Dominika Mačinga Horňáková

a Eva Gondová, ktoré spojili vášň pre módu a udržateľný život. Prenajímajú oblečenie na rôzne príležitosti. Požičaný kusok po vynosení netreba ani prať, Šumné sa postará aj o prípadné opravy.

Ako by ste vysvetlili, čo je Šumné?

Dominika Mačinga Horňáková: Naznačujú to dve slová skryté v našom názve – šumné, teda pekné, ale aj umné, rozumné obliekanie. Prenajímame oblečenie od slovenských zna-

čiek, vyrobené v duchu slow fashion, teda kvalitne, z udržateľnejších materiálov a lokálne. K secondhandom či swapom, ktoré nemusia vyhovovať všetkým, prinášame ďalšiu alternatívu udržateľnejšieho obliekania sa. Každý občas potrebuje oblečenie na špeciálnu príležitosť alebo si chce spraviť radosť zaujímavým, novým kúskom v šatníku. Ponúkame možnosť, ako túto potrebu naplniť, a potom oblečenie vrátiť, aby ho mohol použiť zase niekto iný.

Eva Gondová: V skratke je to oblečenie ako služba. Popritom robíme osvetu v oblasti udržateľnej módy, píšeme blogy, články. Snažíme sa šíriť povedomie o tom, čo robíme a prečo je to dôležité.

Nížšie ceny v reťazcoch môžu prispievať k nepremysleným nákupom. V návale nadšenia si niekedy kúpime veci, ktoré nám nesedia alebo sa v nich necítíme dobre, a potom len zaberajú miesto v skrini. Poznáte to aj vy?

EG: Áno. Voláme to šatníkový problém. Má to aj ďalšiu verziu, keď stojíte pred plným šatníkom s pocitom, že si nemáte čo obliecť. Chceli by ste skúsiť niečo nové alebo si len zaexperimentovať. A práve na to je tu Šumné.

DM: Založili sme ho tak trochu aj pre seba. Bola som veľkou nákupnou maniačkou s plnou skriňou, ale potom som si uvedomila, že to prehánam. Chcela som sa obliekať udržateľnejšie, lenže v secondhandoch som sa úplne nenašla. Niečo som si tam kúpila, no zase som to nevynosila. Akoby som to oblečenie len presunula z jedného miesta na druhé, zo secondhandu k sebe do šatníka, kde sa opäť hromadilo.

Ako ste prešli od hromadenia k ekologickému a ekonomickému požičiavaniu?

DM: Veľmi ma zaujímala téma kvalitných, udržateľnejších materiálov a lokálnej výroby. Slovenské značky, ktoré toto spĺňali, mi pripadali ako lepšia alternatíva oproti nákupným centráam. Ich ceny sú však oveľa vyššie. Musia byť, ak má byť adekvátne zaplatená práca aj kvalitný materiál. Pritom stále hrozilo, že kusok vynosím len zopárkrát. Všetko toto by sa vyriešilo, keby som si ho mohla požičať. Na Slovensku taká možnosť nebola, tak sme si povedali, prečo to neskúsiť.

Od začiatku ste do toho išli spoločne alebo vás spojil rovnaký nápad?

DM: S Evkou nás spojilo Šumné. Nielenže sme sa zaujímali o rovnakú tému, super sme si sadli aj ľudsky. O tom, že sa pohrávam s myšlienkou na prenájom oblečenia, som dala status na svoj súkromný profil. Odtiaľ sa to nejakým zázrakom dostalo k Evke.

EG: Mala som úplne rovnaký plán, tak sme spojili sily.

So Šumné sa spája viacero zaujímavých žien, s ktorými spolupracujete. Ako ste sa s nimi dali dokopy?

EG: Sú to ženy, ktoré nám prišli do cesty alebo sa dopočuli o tom, čo robíme, a chceli nám pomôcť. Najdlhšie je s nami Betka Kapraľová, ktorá študovala v Dánsku a začala o nás písať diplomovú prácu. Betka je analytický tip, má obrovský prehľad o novinkách v oblasti udržateľnejšieho obliekania a veľmi rada o tom píše. Jej články môžete nájsť aj na našom blogu.

Prenájom oblečenia so sebou nesie pomerne rozsiahly servis – profesionálne čistenie, prípadné opravy, skúšanie, balenie, odosielanie. Rozbehli ste aj blog a workshopy zamerané na udržateľnú módu. To všetko popri práci. Dá sa to vôbec stíhať?

DM: Ideálne by bolo, keby sme sa tomu mohli venovať naplno. Čím viac energie do toho človek dá, tým sa to lepšie rozbieha, napreduje a rastie. Rozbeh je pomalší, ale dávame tomu čas, nechceme si spáliť všetku energiu.

EG: Je to veľký projekt, máme mnoho nápadov, ale momentálne nemáme dosť rúk, ktoré by sa ich mohli chytiť. Časom tomu budeme môcť dať viac. Niektoré aktivity nadväzujúce na Šumné sme trochu obmedzili a utlmili, ale v budúcnosti ich určite zase rozbehneme.

Aké boli vaše začiatky? Podarilo sa vám trafiť ten správny moment a osloviť ľudí?

DM: Rozbiehali sme sa na konci roka 2019. Začiatok ďalšieho roka bol skvelý. Nonstop sme riešili objednávky, potom nás trochu zasekla pandémia.

EG: Veľmi nás to bavilo. Cestovali sme po celom Slovensku. Chodili sme na lokálne trhy, festivaly, eventy, ktorých vtedy bolo veľmi veľa. Ľudia boli zvedaví, ako prenájom oblečenia funguje. Zaujalo ich to. Všetko sme naplno robili vo voľnom čase, cez víkendy, po

večeroch. Spomalenie vynútené pandémiou nakoniec malo aj svoje výhody. Mohli sme si premyslieť ako ďalej.

Prenájom je super spôsob, ako si bez zahltienia šatníka vyskúšať odvážnejší strih, výraznú farbu či nevšedne sa obliecť na oslavu. Na ako dlho sa veci dajú požičať?

EG: Máme tri možnosti. Najkratšia je tri až sedem dní, potom dva týždne alebo mesiac.

Krátkodobé výpožičky sú ideálne, keď potrebujete oblečenie na nejaké podujatie alebo špeciálnu príležitosť, oslavu, svadbu. Kabáty a kabelky ľudia využívajú aj celý mesiac, tie si zvyknú prenájsť na dlhšie obdobie.

Zvažovali ste aj mesačný paušál?

EG: Teraz máme jednorazový prenájom. Plánujeme aj pravidelný prenájom, ktorý by zákazníkčkam umožnil každý mesiac prístup k novým veciam. Mohli by si opakovane obmieňať šatník, dopriať si niečo nové a stále by to bolo ekologické a dostupné. Ideálny spôsob, ako si vychutnať módu a pritom nezahltiť skriňu.

Dajú sa kúsky pred požičaním vyskúšať?

DM: Vieme sa dohodnúť individuálne. Najlepšie je, keď zákazníčka zadá už v objednávke informáciu, nakedy oblečenie potrebuje. My sa s ňou skontaktujeme a dohodneme si skúšanie. Časovo sa vieme prispôsobiť.

EG: Vždy je dobré oblečenie si vyskúšať. Príste aj s topánkami, ktoré si k tomu chcete obuť. Stáva sa, že zákazníčka po skúšaní odíde s iným kúskom, aký pôvodne chcela. Na základe toho, čo si navolí, jej ukážeme aj ďalšie veci. Možno sa nájde v nejakej inej alebo si rovno objedná obe. Je krásne vidieť, ako sa zákazníčka nesie, keď jej šaty sadnú.

Ako to funguje, keď je zákazníčka z iného kúta Slovenska?

EG: Objednávky do iných častí Slovenska posielame napríklad kuriérom. Zákazníčka si oblečenie vyskúša a môže si ho rovno nechať. Objednávať sa dá aj v predstihu, na vyskúšanie, po ktorom nám zákazníčka pošle kusok späť. My jej ho doručíme v čase, ktorý si zarezeruje.

V čom sa líšite od požičovni spoločenských šiat?

EG: Požičovne spoločenských šiat využijete na gala príležitosť. Človek sa chce pekne a zaujímavo obliecť aj na menšiu oslavu alebo pracovný event. My sa preto snažíme priniesť trochu každodennejšie veci, ktoré sú niečím výnimočné.

... s bonusom udržateľnej a lokálnej výroby k tomu. Pri pohľade na zoznam vašich spoluprác ma príjemne prekvapilo, že je to dôležité pre toľko dizajnérov a dizajnérok...

DM: A je ich ešte viac. Máme rozrobených niekoľko nových spoluprác. Postupne plánujeme pridávať ďalšie značky. Mnohé sa ozvali samy s tým, že by chceli byť súčasťou Šumné. Pri takejto spolupráci sa môžu sústrediť na navrhovanie, šitie a nemusia riešiť servis okolo prenájmu. Ďalšou výhodou pre nich je, že ich veci sa ešte viac zviditeľnia. Nás s Evkou ľudia vyslovene naháňali po celom evente, aby zistili, odkiaľ máme tie krásne šaty. Na prvý pohľad vidno, že majú inú kvalitu, materiál, strihy, než to, čo sa dá kúpiť v bežných obchodoch.

EG: Naším snom je podporovať mladých návrhárov, ktorých máme veľa. Nechceme ich prácu len ponúkať, ale vytvoriť platformu, cez ktorú by sa zviditeľnili širšiemu okruhu.

Čo musia spĺňať značky, s ktorými spolupracujete?

DM: Na začiatku sme plánovali pracovať len s takými značkami, ktoré majú certifikáty, ako Gots, Fair trade a podobne. Keď sme lepšie spoznali realitu, pochopili sme, že certifikáty sú zatiaľ pre malú začínajúcu podnikateľku ťažko dostupné. Nie sú práve lacnou záležitosťou. Naše súčasné kritériá sú, že oblečenie musí byť šité lokálne a značky sa hlásia k princípom udržateľnejšej módy, slow fashion. Šijú z kvalitných materiálov, prírodných materiálov, upcyklujú a podobne.

Posúvate tvorcom značiek spätnú väzbu od zákazníčok?

EG: Áno, zdieľame s nimi naše skúsenosti aj feedback od zákazníčok. Vidíme, ako sa oblečenie správa a tiež to, po čom je práve dopyt. Sú to také užitočné detaily. Značke, od ktorej sme mali krásne šaty s dlhými rukávmi, sme navrhli, aby skúsili aj verziu s krátkymi, lebo zákazníčky si to pýtali.

Niektoré veci z ponuky Šumné sa dajú prenajať i kúpiť. Stáva sa, že ľudia si požičaný kúsok tak obľúbia, že do neho zainvestujú?

EG: Áno. Najlepšie je, keď to oblečenie vidíte. Môžete si ho vyskúšať, zistiť, ako sa vám nosí. Veľa robí aj to, keď sa dozviete o procese, akým bolo vyrobené. Čím viac o konkrétnom oblečení vieme, tým viac si ho vážime a sme ochotní zaň zaplatiť, hoci je drahšie. Nedávno sme sa bavili o tom, že sa asi vraciame do dôb, keď sa šetrilo na kabát. Kedysi to bolo bežné, aby ste si mohli kúpiť kvalitný kabát, šitý na mieru, ktorý ste nosili dvadsať rokov a potom sa ešte dedil.

DM: Nechceme týmto glorifikovať minulosť, keď bol na Slovensku nedostatok a núdza. Skôr upozorniť, že dôvodom na šetrenie je teraz iný typ núdze: potrebujeme si viac chrániť našu planétu a rozmyšľať nad tým, čo môžeme robiť lepšie. Dizajnérske veci sa môžu zdať drahé aj preto, že tie lacné v bežných obchodoch nezahrňajú to, čo by mali. Ľudia, ktorí ich vyrábajú, pracujú v hrozných podmienkach a sú zle ohodnotení. Nízka cena nezahrňa ani negatívne dopady výroby na životné prostredie.

Celé kopy lacného oblečenia navyše končia na skládkach. Je prenájom pre dizajnérov zaujímavý aj tým, že pri ňom neprispievajú ku škodlivému nadbytku?

EG: Určite. Viacerí nám na prenájom posunú aj svoje samplové vzorky alebo nepredané kúsky. Dizajnérka Bartinki, ktorá sa veľmi intenzívne venuje udržateľnej móde, vytvorila kolekciu vyslovene na prenájom.

DM: Prestala vidieť zmysel vo výrobe nového oblečenia. Povedala, že aj keby už nič nevyrobila, ľudstvo má čo nosiť minimálne ďalšie desaťročie. Už teraz je oblečenia toľko, že bohaté krajiny nevedia, čo s ním. Zbavujú sa ho v chudobných krajinách, ktorým tým ničia životné prostredie.

EG: Rovnako aj priemysel, lebo nemajú dôvod vyrábať. Veľkým objemom lacného oblečenia nedokážu konkurovať.

Šumné funguje na princípoch obehového hospodárstva. To znamená, že ponúkané oblečenie čo najdlhšie koluje. Čo robíte s vecami, ktoré sa poškodia alebo definitívne zničia?

DM: V cirkulárnej ekonomike je snaha udržať čo najdlhšie v obehu to,

čo už raz bolo zo vzácných prírodných zdrojov vyrobené. To je aj náš cieľ. Keď sa niečo natrhne, poškodí, dáme to opraviť. Dizajnéri často už pri návrhu rozmyšľajú nad tým, ako s ním pracovať v celom tom kolobehu. Keď sa ľudia báli požičať si naše krásne biele košele, aby ich nezašpinili, vysvetlili sme im, že by to nevadilo. Košele sú ako plátno, ktoré sa dá krásne pomalovať alebo inak upraviť. Niektoré značky zas robia trochu širšie strihy. Ich kúsky sú univerzálne, sadnú rôznym typom žien. Ak sa poškodia, dá sa z nich trochu ubrať a ešte stále budú nositeľné. Pre nás je to nejaký náklad navyše, ale taká vec získa na unikátnosti.

Ponúkate aj oblečenie, ktoré sa nedá zohnať nikde inde?

DM: Mnohé veci v Šumnom sú jedinečné, lebo ich už dizajnéri prestali vyrábať. U nás sa nájdú unikáty, ktoré keď si oblečiete, ste jedinou na svete.

EG: A to nás veľmi teší. Keď sa zákazníčky pýtajú na kúpu niektorej z týchto inak nedostupných vecí, povieme, že kúpiť sa už nedá, ale nosiť sa dá. Môžu si ju u nás požičať.

DM: Na predaj sú u nás niektoré modely od dizajnérov, ktorí ich vyrábajú vo viacerých kusoch alebo kolekciách. Posledný však už nepredáme.

Práca v Šumnom vás doviedla k vytvoreniu prvej Knižnice oblečenia na Slovensku. Ako vznikla?

EG: Bola to iniciatíva našich zákazníčok. Pýtali sa, či by nám mohli priniesť krásne veci, ktoré si kúpili na oslavy alebo sviatočné príležitosti a už ich nevedia využiť. Toto oblečenie, tiež prenajímame. V našom eshope ho nájdete pod označením Darované od vás. Vyberáme kúsky, ktoré naozaj zažiaria. U niekoho v šatníku možno popri množstve ďalších vecí trochu zapadli, ale keď ich u nás dáme na výslnie, zaujmú niekoho iného. Knižnica oblečenia je kapitolou, v ktorej by sa ešte mnohé dalo preskúmať. Do budúcnosti snívam o tom, že mnohé veci z nej by sa dali upcyklovať na niečo jedinečné a nečakané a dostali by tak nový život.

Môžu ľudia do Knižnice oblečenia ešte stále prispieť?

DM: Oblečenie už nezbierame. Máme totálne preplnený sklad a postupne ho triedime. Nie všetko dokážeme použiť. Veľa pekného teplého

oblečenia sme v zime odovzdali do Depaulu, kde poslúžilo ľuďom bez domova. Aj takto sa snažíme pomôcť. Nepoužiteľné veci dávame do kontajnerov na oblečenie. Odtiaľ sa dostanú napríklad do firiem, ktoré z textilného odpadu vyrábajú izolácie pre budovy.

Vašou filozofiou je, že oblečenie z druhej ruky má tiež mať svoju hodnotu. Môžete to vysvetliť?

DM: Mnohokrát si ľudia neuvedomujú, koľko je aj za týmto tovarom práce. Každý kúsok z Knižnice oblečenia prešiel našimi rukami, musel byť vytriedený, zaevidovaný, odfotený, vyčistený. A hoci je to oblečenie z druhej ruky, sú za ním cenné prírodné zdroje. Stále by preto malo mať istú hodnotu.

Šumné umožňuje nosiť dizajnové modely za zlomok ich predajnej ceny. Namiesto jednej novej veci si zákazníčky môžu dopriať viaceré vo vysokej kvalite. Viete odhadnúť, ako sa takýto šetrnejší prístup k móde môže odraziť na peňaženke?

DM: Robili sme taký laický odhad. Z porovnania štatistík o tom, koľko oblečenia nakupujeme a vyhadzujeme, nám vyšlo, že človek zahodí do koša minimálne päťsto eur ročne tým, že si kúpi veci, ktoré nevynosí. Videli sme to aj pri zbierkach oblečenia. Veľmi veľa vecí nám ľudia doniesli s cenovkami. Boli tam napríklad šaty za päťdesiat eur, teda nie úplne lacné, a nikto ich ani raz nemal na sebe.

Ponúkate dámske oblečenie na všetky možné príležitosti, asi okrem športu. Neplánujete niečo aj pre pánov?

DM: Zatiaľ sa sústreďujeme na ženy. Keby mal niekto chuť rozbehnúť prenájom športového alebo detského oblečenia, budeme len radi. Raz by sa nám páčilo požičiavať aj pre pánov. Príjemne nás prekvapilo, ako ich táto téma nadchla.

Tiež sa chcú potešiť novým kúskom, ktorý im nebude zaberáť miesto v skrini, alebo ich láka ten servis okolo?

DM: Sú väčší minimalistí. Pociťujú menší spoločenský tlak na to, aby mali na sebe vždy niečo nové, čím by zaujali. Dáva im zmysel požičiavanie oblečenia na kratšiu dobu. Možno čiastočne aj preto, že by sa nemuseli starať o pranie a žehlenie.

Tri misky ryže

 Marcel Rebro

Mnohé z našich módnych odevov šijú mladí Bangladéšania v prepchatých miestnostiach bez okien a čerstvého vzduchu za pár drobných a tri misky ryže.

Na rozlohe porovnateľnej s územím Čiech a Slovenska žije v Bangladéši takmer 170 miliónov ľudí. Hustota obyvateľstva je 1 100 ľudí na kilometer štvorcový. Na Slovensku je to 110 obyvateľov. V hlavnom meste Dháke s 22 miliónovou populáciou sa tlačí dokonca 34-tisíc na kilometer štvorcový. Stačí trochu matematiky, aby sme si vypočítali

plochu na jedného obyvateľa mesta – necelých 30 štvorcových metrov. A tých 170 miliónov je len oficiálne číslo. Ďalších zhruba 40 miliónov existuje mimo systému. Nemajú doklady, nie sú v žiadnej evidencii. Pre štát skrátka neexistujú.

V Bangladéši som bol prvýkrát v roku 2018. Chudobná a preľudnená krajina ma ako fotografa oslo-

vila najmä svojou rôznorodosťou a pestrosťou. Oslovila ako fotografa, šokovala ako človeka. Materiálna chudoba je všade. Žobrákov však na ulici veľmi nestretnete. Nemali by od koho žobrať. Celý Bangladéš je jedna obrovská manufaktúra, venujúca sa rôznym odvetviam. Odvetviam, v ktorých prevláda manuálna práca a ktoré dokážu profitovať

z lacnej pracovnej sily. Žiaľ, často detskej pracovnej sily. A práve na túto tienistú stránku bangladéškeho priemyslu som sa zameral na svojej zatiaľ ostatnej ceste do Bangladéšu, v januári 2023 s medzinárodnou skupinkou kamarátov – fotografov: Venla z Fínska, Garik a Oldřiška z Česka, Viktor z Ruska.

Ludské dopravníky

Pre Bangladéš je charakteristické, že jednotlivé odvetvia miestneho priemyslu sa zoskupujú do akýchysi mestských štvrtí. Jednou z takýchto aktivít je aj výroba tehál. Siete tehelní sa vždy nachádzajú pri rieke, po ktorej sa dováža hlina ako základný výrobný materiál. Tehelňa v Dháke, ktorú sme si vybrali za cieľ našej návštevy, je obrovský komplex, v ktorom ľudia pracujú aj žijú. Tu sa rodia, dospelávajú, pracujú aj zomierajú. Ich práca je spravidla jediná –

prenášať. Z lode v riečnom prístave vynášajú na hlavách v košoch hlinu. Tú po spracovaní transportujú do priestorov, kde z nej vo formách vyrábajú tehly a ukladajú ich do dlhých radov. Odtiaľ putujú surové tehly do pecí. Po vypálení ich nosia na automobily, ktoré ich rozvezú po krajine. Nekonečné zástupy ľudských dopravníkov, nosiacich svoj náklad na hlavách. Spravidla desať tehiel. Tridsať kilogramov. To je bežný náklad. Muži, ženy, dospievajúce deti.

Odmena za prácu sa počíta na žetóny. Jeden náklad, jeden žetón. Žetóny sú rôznofarebné, podľa toho, koľko tehiel má nosič na hlave. Lebo sú aj borci, čo nosia tehly dvanásť. A niekto „len“ osem. Na konci dvanásťhodinového pracovného dňa zamenia žetóny za hotovosť. Za deň je to 500 až 700 taka, čiže 4 až 6 eur. Málo? Veľa? Realitu si overujem na blízkom trhu. Za kilogram ryže zaplatia 60 – 80 taka. Kokosový orech 50 taka. V reštaurácii sídliacej v garáži na ulici sa dá najesť za 200 – 300 taka. Menu je jednoduché – ryža, omáčka dhal z červenej šošovice, kúsok kurata. To je však pre väčšinu domácich nedosiahnuteľný luxus. Musia si vystačiť s tromi miskami ryže denne. Tá obedná je aj s omáčkou. K nej soľ, čili papričky. Vodu z verejného vodovodu si nabierajú do plastových fľaš od značkových nápojov, ktoré si sami nemôžu dovoliť.

V tehelni stretávam aj deti. Sú tu celý deň, školská dochádzka je pre ne neznámy pojem. Niektoré si kopú prázdnu plastovú fľašu alebo s ňou hrajú „kriket“. Prázdna pneumatika z bicykla dokáže byť zdrojom nekonečnej zábavy. Alebo sa hrajú na rodičov. Nosia na hlave tehlu, kameň. Iné povolanie ako nosič tehál nepoznajú a asi ani nespoznajú.

Tie trochu staršie sa hrajú naostro. Kráčajú s rodičmi v rade. Skôr ako matka naloží na hlavu svoj náklad, dá jednu – dve tehly dieťaťu. Pracujúci krpci hrdo kráčajú pred rodičmi. Rodič dostane okrem svojho žetónu aj „detský“.

Dvanásť hodín za strojom

Do dielni vyrábajúcich odevy som sa už pokúšal dostať minule,

ale neúspešne. Akonáhle som z prízemia, kde sú „firemné“ predajne, zamieril na poschodie, vždy ma vyhnali. Tento rok nám však náš fixer Yousuf oznamuje, že cestou do lodenice vybavil fotenie prístavu zo strechy jednej z manufaktúr. Chytám sa ponúknutej príležitosti a cestou po schodoch kontrolujem situáciu. Prvé poschodie už poznám – predajne. Na druhom balia hotové odevy. Na treťom nakukujem do prvých dverí. Nedospelí chlapci krčiaci sa za šijacími strojmi. Odpájam sa nenápadne od skupiny. V pätách mám Oldřišku a Viktora. Trochu nemselo fotíme, chlapci neprotestujú. Presúvame sa do ďalšej miestnosti. Tu ešte podaktorí spia na palandách rozmiestnených pri stenách dielne. Iní sa venujú rannej hygiene. Úplne vzadu sú toalety a umývárne. V ďalšom postupe nás okrem rešpektu k intímny priestorom zastavuje aj výrazný odor. Ďalší chlapci ráňajú priamo na chodbe. Misku ryže – ako inak.

Úzke dlhé chodby, jedna neveteraná miestnosť vedľa druhej. Pochmúrnu atmosféru dotvárajú blikajúce a bzučiace neónky. Okno a prirodzené svetlo je skôr výnimkou. Sme na mieste, kde vznikajú značkové odevy. Dole na prízemí sa rifle a bundy predávajú po 5 dolárov za kus. Cena je jednotná – bez ohľadu na značku. V „značkovom“ supermarkete v meste za 10. Chlapci zarábajú denne 400 taka, plus ubytovanie a jedlo – tri misky ryže. Na obed aj s omáčkou. Keďže o strechu nad hlavou a jedlo majú postarané, zárobok väčšinou celý posielajú rodičom. A majú aj ďalší „zamestnanecký benefit“. Produkty, ktoré neprejdú výstupnou kontrolou kvality, dostávajú ako pracovný odev. A tak sa tu dvanásť hodín hrbia za muzeálnymi šijacími strojmi oblečení v módnych handrách, ktorých cena vo „vyspelom svete“ niekoľkonásobne prevyšuje ich mesačný príjem.

Po čase sa o našej prítomnosti dozvedá šéf prevádzky. Najskôr je pomerne agresívny. Vysvetľujem, že sme tu s Yousufom a len sme sa stratili cestou na strechu. Nevyzerá, že by nám veľmi veril, ale uberá plyn a slušne, ale dôrazne nás tlačí von z priestorov dielni a na strechu. Tam nás už vyčkáva

partáci. Spoločnosť im robí skupinka chalanov z manufaktúry. Spojili rannú hygienu s pobytom na čerstvom vzduchu. Jeden z nich hovorí trochu po anglicky. Pýtam sa ho na denný režim, pracovnú dobu. Je jednoduchý – hygiena, miska ryže, šesť hodín v dielni, miska ryže s omáčkou a ďalších šesť hodín, miska ryže a potom voľno. Pýtam sa ho, čo robí, keď má voľno. „Vstávam o siedmej. V práci skončím okolo ôsmej, pol deviatej. Podľa toho, koľko si dám pauzu na obed,“ odpovedá so smutným úsmevom. „A cez víkend?“ vyzevdam. Nechápavo krčí ramenami, že nerozumie otázke. „No veď cez týždeň máš predsa aspoň jeden deň voľno,“ upresňujem. „Nie. Robíme stále. Sedem dní v týždni,“ aj ten nepatrný úsmev z tváre mizne a ostáva len smútok.

Cestou zo strechy sa ma sprievodca pýta, či si nechcem dole na prízemí niečo kúpiť. Keď odpovedám záporne, pýta sa prečo. „Nebudem predsa podporovať detskú prácu,“ odpovedám. Chvíľu zamyslene mlčí. „A myslíš, že keď nebudeš kupovať odevy ušité deťmi v Bangladeši, pôjdu tieto deti namiesto do roboty do školy?“ reaguje. Nečakajúc na odpoveď pokračuje: „Ver mi, že nie. Pravdepodobnejšie je, že nebudú mať čo jesť.“ Uvedomujem si krutú realitu. Viem, že s tým sám nič nespravím, ale môžem svojou trochu prispieť k čomusi. Aspoň to sprostredkovať ľuďom u nás.

Deti zo skládky

Po ceste z Dháky do Chittagongu sa nachádza jeden z lodných cintorínov, ktorými je Bangladéš neslávne preslávený. Končia na ňom zaoceánske lode. Miestni ich rozoberajú a materiál recyklujú na výstavbu nových lodí. Keď však prichádzame na miesto, zisťujeme, že tento zrušili. Vraj tu bolo priveľa pracovných úrazov a úmrtí – dokonca aj na bangladéšske pomery.

Nastupuje teda plán B: pri meste Narayanganj je veľká skládka odpadu. Keď do nej dorazíme, zisťujeme, že je fakt veľká. Aktuálna skládka je na vrchu z odpadkov vysokom hádam tri desiatky metrov. Nikomu sa nahor veľmi nechce. Nasadzujem si preto návrky a respirátor a spolu s Yousufom vyrážam. Yousuf ma ne-

ustále upozorňuje, aby som pozeral, kam stúpam. Skládka sa miestami prepadá, miestami horí. Pomaly sa dostávam hore. Je tam obrovská plošina. Na opačnom konci vidím buldozér. Vyrážam tým smerom. Keď som pri buldozéri, obzriem sa a vidím, že spolu s Yousufom sa za mnou cez odpadky brodia aj Oldřiška a Viktor. Po chvíli už len Oldřiška a Viktor. Yousuf sa vrátil k ostatným. Fotíme buldozér a osamelého triediča odpadu.

Už sa pomaly zberáme na odchod, keď sa v protisvetle zapadajúceho slnka zjavia siluety postáv. Malých postáv. Deti, štyri. Prichádzajú k nám, ale ignorujú nás. Do plastových vriec zbierajú veci, čo majú nejakú hodnotu. Železo, baterky, sklo, plasty. Pokúšam sa s nimi nadviazať kontakt. Nereagujú na mňa, ale viem, že si robia srandu z mojich pokusov o bengálčinu a z pre nich smiešneho prízvuku. Je to dobré. Dávam si dole respirátor, aby videli moju tvár. Ovalí ma zápach. Po chvíľke si naň zvykám. Aj deti si postupne zvykajú na nás. Predstavujeme sa. Dievčatká sú Ajša a Faki. Postupne sa osmelujú. Prichádza ďalšie dievča a chlapec. Naši „známi“ im so smiechom čosi vysvetľujú a ukazujú na nás. Parodujú moje slová. Dostávam nápad. Vyberám vlnku Rače a organizujem spoločné fotenie. Organizujem, ako organizujem, udržať ich na mieste je skoro nemožné. Nakoniec to nejako zvládame. Decká na chvíľu zabudli, načo sem hore prišli, a zabávajú sa. V ich veku je to prirodzené. Aspoň na tento okamih.

- 1 (str. 28-29) Odpadky vyrástli pri meste Narayanganj do výšky asi tridsať metrov.
2 Chvilé radosti detí zo skládky.
3 Jeden z mladých zamestnancov odevnej fabriky.
4 Krajčírka žijú priamo vo fabrike. Nepoznajú deň voľna.
5 Deti sa snažia vyhrabať z odpadkov hocičo, čo má ešte nejakú cenu.
6 Pri spracovaní kože sa zídu aj najmenšie, detské ruky.
7 Malí trhovníci.
8 Chlapec by mal sedieť v škole a popoludní sa hrať či športovať. Namiesto toho si odkrúca šichtu za šijacím strojom.
9 Jedna z odevných fabrík, kde šijú pre honosné svetové značky.

Včielka z Kramatorska

  Jana Čavojská

Irina Sidorenko musela utekať pred ruskou agresiou, ani na deň však neprestala vyrábať maskovacie sieťky pre ukrajinských vojakov.

Ukrajinský vidiek. Zablatené ulice, deravé cesty. Dedinky, v ktorých mladí nevidia dôvod ostať a starí vymierajú. Nejakو tak vyzerá Kutsivka v čerkaskej oblasti. Po niekoľkodňovej ceste z Kramatorska sem vlni v apríli prišla Irina Sidorenko s manželom Vladimirom, dcérou, zaťom a vnučkou Darinou. A zostali.

Irinu som stretla v Kramatorsku pred siedmimi rokmi. Energická žena tam organizovala skupinu dobrovoľníkov, ktorí sa nazývali Včielky a vyrábali maskovacie siete pre vojakov na Donbase. Vojnu mali celú dobu rovno za rohom – a Irina si to veľmi dobre uvedomovala. Silou mocou sa vtedy okrem pomoci chlapcom na fronte snažila zvrátiť názor svojich spoluobčanov zo západu krajiny, že všetci na východe si želajú Rusko. Neváhala celú noc cestovať autobusom do Kyjeva aj s ukrajinskými zástavami a prázdnyimi nábojnicami pozbieranými na bojiskách východnej Ukrajiny, na ktoré kramatorské Včielky maľovali kvety a žltomodré pruhy a predávali ich ako suveníry, aby utržené peniaze poslali vojakom. Považovala za svoju povinnosť povedať obyvateľom hlavného mesta, že aj oni v Kramatorsku sú Ukrajina a že robia všetko, čo je v ich silách, aby to tak zostalo.

Na víťazstvo

Dnes je situácia iná. „Na začiatku som sa držala lepšie. O vojne som už za tých osem rokov ruskej agresie na východe Ukrajiny vedela svoje. No postupne vychádzali najavo hrozné veci, ktoré ruskí vojaci robili Ukrajincom na okupovaných územiach. Surový ruský útok na kramatorskú železničnú stanicu bol obrovskou tragédiou. Dostávam stále viac správ o tom, že niekto z mojich príbuzných, priateľov a známych zahynul. Na fronte zomierajú deti a vnuci mojich kamarátov,“ hovorí Irina so slzami v očiach. Ruštinu už nepoužíva. Chce rozprávať len ukrajinsky. Nie jazykom agresora a vraha.

Lenže nebola by to ona, ak by dovolila smútku ovládnuť svoju dušu. O chvíľu si utrie slzy a opäť sa usmieva. Poznamená niečo povzbudzujúce, pre ostatných a trochu aj pre seba. Verí v šťastnejšiu budúcnosť, verí vo víťazstvo. Zo Slovenska som jej priniesla fľašu vína. „Odložíme si ho

a potom si ním pripijeme na víťazstvo... To isté sme si povedali, keď sme v roku 2014 dostali fľašu šampanského, ani nás vtedy nenapadlo, že na to budeme čakať tak dlho...”

Prvá sprcha

Po tom, ako Rusko vlni vo februári napadlo Ukrajinu a hlavne na východe sa rozbehli intenzívne boje, chcela Irina aj s celou rodinou vydržať v Kramatorsku a pomáhať. Naďalej organizovala dobrovoľníkov a neúnavne vyrábala maskovacie siete. No boje sa koncom marca 2022 priblížili príliš. „Uvedomila som si, že falošné hrdinstvo už nemá žiadny význam a lepšie bude odísť. Ak by sme zostali a niečo sa nám stalo, aj tak by sme nikomu nepomohli.“ Preto zbalili to najnutnejšie – v prvom rade, samozrejme, materiál na maskovacie siete – a naphali sa do auta. Vnučka Darina mala čerstvo vodičák. Dovtedy šoférovala len raz, do Bachmutu a naspäť. No pripadla jej úloha vyviezť celú rodinu z Kramatorska do bezpečia. Boli to tri dni na ceste. A dva dni po ich odchode dopadli bomby na železničnú stanicu, kde práve matky s deťmi čakali na evakuačný vlak.

„Išli sme a nevedeli sme kam,“ pokračuje Irina. „V mestách a dedinách ponúkali odídencom nocľah a jedlo. Nevieam, ako sme dorazili sem, do Kutsivky. Je to malá dedina. Do školy chodí len pár detí a nepotrebujú celú veľkú budovu, preto ju starosta premenil na ubytovanie pre odídencom. Zostali sme na noc a už sme neodišli.“

Rodina najprv bývala v škole. Keď sa Irina po prvej noci zobudila, prvé, čo urobila, bolo, že zašla za riaditeľom a poprosila ho o priestor na výrobu maskovacích sietí. Dal jej k dispozícii nepoužívanú triedu. Okamžite tam natiahla svoje rámy a povrázky. Cez Facebook zháňala od známych vhodný materiál. S manželom Vladimírom prácu neprerušili ani na deň. Hotové sieťky posielajú vojakom väčšinou poštou – aj keď to znamená cestovať tridsať kilometrov autobusom na najbližšiu poštu.

V lete si Sidorenkovci prenajali v Kutsivke domček. Tradičný ukrajinský vidiecky dom, vybielený vápnom, s okennými rámami natretými namodro. Jeho staručká majiteľka zomrela pred tromi rokmi a odvtedy bol neobývaný. Nie je tu vodovod a má

len latrínu na dvore. Irina ukazuje plastovú nádrž s kohútikmi, ktorú si namontovali do kuchyne na umývanie rúk. Umývanie tela je komplikovanejšie – Irina spomína na leto, keď sa nasťahovali a Vladimir jej na záhrade vyrobil solárnu sprchu. Po týždňoch provizória v škole sa vtedy prvýkrát normálne osprchovala.

„Ľudia nás tu privítali veľmi pekne,“ pokračuje Irina. Aj preto si Kutsivku zamilovala. Páčili sa jej kvitnúce stromy, poznala už mená všetkých kráv a býčkov pasúcich sa na hospodárstvach okolo. Hoci je domček malý, na bývanie si Sidorenkovci vyčlenili iba jednu z dvoch izieb. V tej druhej uskladňujú materiál a vyrábajú sieťky. Nezastavia ich ani výpadky elektriny, vtedy pracujú s čelovkami. Irinine siete sú medzi vojakmi žiadané. Posielajú jej fotografie na tému: nájdi svoju maskovaciu sieť. „Niekedy mám naozaj problém ju v ofotenom teréne rozoznať,“ smeje sa Irina.

Mačka z mesta

Vnučka Darina zas vyrába bižutériu. Náhrdelníky, náramky a náušnice z korálok, k tomu srdiečka v ukrajinských farbách a brošničky pre deti z hlíny. Prázdne nábojnice, ktoré jej sem posielajú vojaci výmenou za maskovacie siete, dekoruje plastickými hlinenými kvetmi a dopĺňa ich o krúžky na kľúče. Výťažok z predaja ide na podporu vojakom.

Aj svoj byt v Kramatorsku dali Sidorenkovci k dispozícii armáde. „Je to fajn, naši chlapci polievajú kvety, starajú sa o všetko a občas nám pošlú fotky, čo je nové,“ usmieva sa Irina a ponúka do čaju domáci med, ktorý dostala od susedov. Opäť nejde elektrina. Kým ide, čaj si vždy navaria dopredu do termosky a po zvyšok dňa fungujú na powerbankách.

„Myši!“ zakričí zrazu Darina. Zvieratko prebehne po posteli, odtiaľ na záves, okenný rám, druhým závesom dole a zmizne niekde v rohu. Strieborná mačka zatiaľ pohodlne vylihuje na stoličke. „Mačka z mesta. Myši nechytá. Bojí sa ich a uteká pred nimi,“ podoťkne Irina. Drží sa, hoci kvôli životu, aký tu teraz má, a hlavne kvôli situácii v jej krajine jej občas vyhrknu z očí slzy. No rýchlo ich zaženie svojím neporaziteľným optimizmom. Veď má prácu, ktorú treba urobiť. Pre vojakov brániacich Ukrajinu.

Pavučinová mágia

 Dagmar Gurová archív Anny Šestákovej

Keď pavúkom zapadá sieť prachom, opustia ju a urobia si inú. Najdôslednejšie sú križiaky. Svoju pavučinu zlikvidujú každý deň. Zjedia ju a spolu s ňou ako dezert aj zachytený peľ či malé mušky.

Skáču šípky do vody, menia farbu, rôznymi fíglami klamú svoju korisť a niekedy blufujú aj pri odovzdávaní svadobného daru – pavúky sú plné prekvapení. Laikom môžu pripadať veľmi podobné, no ich spôsob života, lovu či dvorenia je fascinujúco pestrý.

Niektoré, napríklad strehúne, ktorým sa tiež hovorí vlčie pavúky, sú veľké a huňaté. Kvetárikovité majú riedke strnisko, akoby sa ráno zabudli oholiť. Šestočkovité sú kožovité a takmer holé.

Samice kvetárika menlivého a dvojtvareho vedia zmeniť farbu tak, aby spĺyvali s podkladom, napríklad kvetinou, ktorá je ich lovným revírom. Stanú sa neviditeľnými pre korisť i predátorov, ale nejde im to tak rýchlo ako chameleónovi. „Zmena pigmentu trvá niekoľko dní a môže závisieť aj od toho, čo pavúky zjedia,“ hovorí Anna Šestáková, zoologička Západoslovenského múzea v Trnave a spoluautorka knihy Pavúky Slovenska.

Ťažko prehliadnuteľného samčeka stepníka červeného naopak chráni jeho nápadné sfarbenie. Červeno-čiernou kombináciou pripomína lienku, ktorá je vďaka horkej chuti neobľúbenou korisťou.

Lov s lepidlom

Pavúky sú všade tam, kde žije hmyz – ich najčastejšia potrava. Jedinou výnimkou je Antarktída, kde sa ešte žiaden nenašiel. V našich domovoch sa zabývali skôr druhy menej nápadné na pohľad, no i tie majú čím zaujať. V domácnostiach na juhu Slovenska možno stretnúť lepičku teplomilnú, ktorá má nevšednú techniku lovu. „Veľmi pomaly a nebadane sa dostane k tesnej blízkosti koristi a spolu s jedom na ňu vyplúje lepkavú tekutinu. Jed korisť paralyzuje,

lepidlo prilepí k podkladu a lepička si ju už len zabalí a odnesie.“

Na toaletách a v pivniciach bežne bývajú trasavky s dlhými tenkými nohami, ktoré si ľudia zvyknú zamieňať s koscami. „Pôsobia krehko, ale z bytov dokázali vytlačiť väčšie kútniky, ktoré sa predtým vyskytovali hojne a v kútoch si robili veľké husté siete s malým tunelom,“ hovorí Anna Šestáková. Staršie siete odporúča odstrániť, aby sa nestali zdrojom plesní. Aj pavúky majú rady čisto. Keď im sieť zapadá prachom, opustia ju a urobia si novú.

Podobne sa správajú i tie, ktoré žijú vonku. Najdôslednejšie sú križiaky. „Sieť si zlikvidujú každý deň,“ vysvetľuje zoologička. „Zjedia ju. Spolu s ňou aj zachytený peľ a drobné mušky, ktoré by si inak nevšimli. Je to pre nich ďalší zdroj bielkovín.“

Novú sieť utkajú približne do dvoch hodín. Presnejšie to závisí od konkrétneho druhu. Sú to práve zvislé, kruhové siete križiakov, ktoré pripomínajú jemnú čipku a často sa objavujú v rozprávkach alebo na fotografiách, ozdobené kvapkami rosy a rozžiarené slnkom.

Pod vodou aj na končiaroch

Jedna z teórií hovorí, že hmyz môže odrazom ultrafialového svetla lákať samotná sieť. Potvrdené to však stále nie je. Pavučiny určené na lov sú utkané z rôzneho materiálu. Križiakovité používajú lepkavé vlákna. Pakrižiakovité zase vlákno podobné načechranej vlnke, ktoré ich sieti dodáva belasý nádych.

Nie všetky pavúky používajú sieť na lov, väčšina však do nej balí korisť, ktorú tak znehybní a môže si ju odložiť na neskôr. Mnohé si sieťou vystielajú úkryty. Samice na seba upozorňujú samcov vláknami pokrytými

vrstvičkou feromónov. Sieť používajú tiež na tvorbu kokónov, v ktorých uchovávajú budúce potomstvo. Pavúky sa, podobne ako horolezci, skoro neustále istia vláknom alebo sa ním ako šarkany nechajú unášať na nové pôsobisko. To je to známe babie leto.

Plachtia takto aj mladé komôrkáre, ktoré, poháňané vánkom, opúšťajú rodnú kolóniu. Bežne ich neuvidíme, lebo väčšinu času trávia v pančuške, čiastočne zakopanej v podzemnom tuneli. Jej povrchovú časť maskujú tak dobre, že niekedy vyzerá ako spadnutý konárik. „Keď po nej zabrnkáte stebielkom, vidíte, že tam niečo prebehne a snaží sa stebielko znútra chytiť,“ opisuje Anna Šestáková. Lov komôrkárov pôsobí ako z hororu: len čo nič netušiaci korisť vstúpi na pančušku, pavúk sa do nej cez pavučinu zahryzne a vtiahne ju k sebe. Všetko prebehne veľmi rýchlo, akoby sa prepadla pod zem.

Niektoré pavúky sa udržia na vodnej hladine, iné sa neváhajú namočiť. „Lovčičky rodu Dolomedes sú dostatočne silné na to, aby skokom prerazili vodnú hladinu. Dokážu tak uloviť malú ryбку alebo žubrienku.“ Pod vodou majú celé telo aj s nohami obalené vzduchovou bublinou a môžu tam vydržať vyše polhodiny. Unikátom je pavúk vodný, ktorý ako jediný na svete trvalo žije pod vodou. „Medzi vodné rastliny upevní pavučinku, pod ktorú na brušku nanosí vzduchové bubliny. Takto si pod hladinou vytvorí vzduchový zvon, načapovaný kyslíkom, ktorý podľa potreby dopĺňa,“ vysvetľuje zoologička.

Pavúk vodný obýva aj sladké vody Slovenska, no nie je ľahké ho nájsť, preto tu ešte nie je podrobne zmapovaný. Zatiaľ ho objavili len náhodne, napríklad pri zbere vodných chrobákov v jazierku blízko Turčianskych Teplíc.

Pavúky sa nevyhýbajú ani hor- ským končiarom. Vysoko v Tatrách možno natrafiť na plachtárku ľadov- covú, plachtárku tatranskú či prieč- natku tatranskú. Jeden druh skákavky objavili aj v masíve Mount Everestu.

Imitátori a lúpežníci

Tak ako sa pavúky prispôsobili rôznym prostrediam, vyvinuli rafi- nované spôsoby lovu podľa koristi, na ktorú sa špecializujú. Obzvlášť keď ide o mravce, ktoré môžu byť pri svojom množstve a dobrej organizácii pre pa- vúka nebezpečné.

Snovačka brehová robí dômyselné pasce, do ktorých chytá pobeňujúce mravce. „Narazia na visiace vlákna s lepivými guľkami. Prilepia sa a vlák- na ich vystrelia do vzduchu, kde si ich snovačka ľahko pozbiera,“ približuje Anna Šestáková. Niektoré pavúky oba- lamutia mravce tým, že ich napodob- ňujú. „Najväčšími špecialistami sú mravčíkovité, ktoré žijú v blízkosti mravenísk. Zamiešajú sa do skupinky mravcov a na chvíľu sa medzi nimi stanú neviditeľné. V správny čas rých- lo uhryznú správneho mravca a po- tom sa nebadane vzdialia do bezpečia.“ Iné pavúky sa, naopak, s mravcami zbližili natoľko, že žijú priamo v mra- veniskách a využívajú ochranu ich obyvateľov.

Zvláštnou kategóriou sú lovci pavúkov. Pavúky sa vo všeobecnosti nezdráhajú požírať sa navzájom, no lúpežníkovité sa na svojich kolegov vyslovene zameriavajú. „Vyberajú si pavúky so slabším zrakom, ako sú napríklad snovačky. Jemným vibro- vaním na sieti napodobňujú chytenú korisť. Snovačky tak vyvábia z úkry- tu, rýchlo uhryznú a potom už len počkajú, kým jed zaúčinkuje.“

V Austrálii žije skákavka, ktorá vyniká svojou schopnosťou učiť sa v priebehu života. Špecializuje sa na pavúky, napríklad samice skákaviek vie oklamať pri pytačkách. „Z úkry- tu pozoruje cudzieho samca pri sva- dobnom tanci, naučí sa ho a potom naň zláka samicu. Dokáže imitovať viacero rôznych svadobných tancov,“ hovorí Anna Šestáková.

Namiesto daru atrapa

Obvykle sú pri dvorení ohrozené skôr samce, hlavne tie, ktoré sú men- šie ako ich partnerky. Chybný krok nápadníka pri svadobnom tanci ská- kavky môže spôsobiť, že samica na neho zaútočí. Skôr, než sa komôrkár prehryzie na návštevu do pančušky svojej vyvolenej, poklopaním na sieť zisťuje jej náladu. Samce lovčíkov pred párením prinášajú svadobný dar v podobe zabalenej koristi. Občas

si to uľahčujú a samici ako prázdnu bomboniéru predložia úhladne zaba- lené zvyšky hmyzu. Niektoré samce plachtárok majú svadobný dar zabu- dovaný priamo v sebe. „Špeciálnymi otvormi na hlave vylučujú tekutinu, ktorá môže zvyšovať ich príťažlivosť. Samice ju z nich počas párenia vy- sajú.“

Po párení nemusia všetky sam- ce utekať. Isté druhy využili výhody krátkodobého súžitia. „Samec si po- staví úkryt blízko samičinho, strá- ži ju a odháňa sokov. Niekde bolo zistené, že jej nosí potravu. Pavúky vodné si postavlia väčší zvon, v kto- rom si spolunažívajú,“ hovorí Anna Šestáková.

Mnohé pavúcie matky sú veľmi starostlivé. Kokón s mláďatami no- sia so sebou alebo sa s ním uzavruť do spoločného zámotku, kde neskôr zomrú. Niektoré pre mladé vyvrhujú natrávenú potravu. Keď matkin čas pominie, príživcia sa mláďatá aj na jej tele, aby mali dostatok sily. „To sa deje napríklad u stepníkov alebo kvetárikov. Strehúne zas patria k tým, ktoré svoj kokón nosia. Ako pôrodné baby ho v správny čas otvoria, mla- dým pomôžu vyjsť a potom ich ešte nejaký čas nosia na sebe.“

Od pavúkov sa snažíme priučiť výrobe vlákien, ktoré by boli pevné ako oceľ a zároveň mimoriadne pruž- né. „Predpokladá sa, že syntetické pavúcie vlákno by mohlo byť využi- teľné v mikročirurgii, napríklad pri rekonštrukcii šliach,“ hovorí Anna Šestáková. Uplatniť by sa mohlo i v textilnom priemysle ako náhrada ťažko rozložiteľných vlákien na báze plastov. Z pavúčích bielkovín vedci vyvinuli biosuperšošovku, vďaka kto- rej uvidíme oveľa menšie štruktúry ako doteraz.

Pavúky sú dravce. Všetky okrem pakrižiakovitých sú vybavené jedom. Medzi ľuďmi im robí zlé meno, no aj vďaka nemu denne spotrebujú obrov- ské množstvo hmyzu. Bez nich by sa nebezpečne premnožil.

- 1 *Agelena labyrinthica*
- 2 *Dolomedes fimbriatus*
- 3 *Dolomedes fimbriatus*
- 4 *Eresus moravicus*
- 5 *Scytodes fuscus* s kokónom
- 6 *Agroeca* sp.
- 7 *Marpisa radiata*
- 8 *Araneus quadratus*
- 9 *Coelotes* sp.

LETO so ZÁBAVNOU KNIHOU

ZUZANY CSONTOSOVEJ

FANTASTICKÉ PRÁZDNINY

AUTORKA
KNÍH ZATÚLANÝ
GOMBÍK A LEBO
MEDVEĎ

Zuzana
Csontosová

8€
polovica
pre predajcu
NOTA
BENE

VDANIE KNIHY BOLO REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU NADÁCIE SLOVENSKEJ SPORITELNE

KÚPITE LEN
U PREDAJCOV

NOTA
BENE

Kreml' podľa Sorokina

Zuzana Mojžišová

Keď vyšla v roku 2008 vo vydavateľstve Kalligram geniálna novela Opričníkov deň ruského spisovateľa Vladimíra Sorokina v kongeniálnom preklade Jána Štrassera, bol to viac než umelecký zážitok, bolo to názorovo iniciačné. Čo si človek dovtedy len myslel, po prečítaní už stopercentne vedel. Čosi ako pravdu o Rusku. Širokú a strašnú. Tento rok vyšla v Česku Sorokinova zbierka poviedok Cukrový Kreml (Pistorius & Olšanská, preklad Libor Dvořák), ktorá je považovaná za priame pokračovanie Opričníka. Je síce menej výbušná, ale stále skvelá a hodna prečítania, najmä dnes. Sorokin hovorí,

že sa vo svojich prózach nepokúša o literárnu alegóriu ruskej súčasnosti, že v jeho prípade ide o čistú autorskú fikciu. Jeden jeho priateľ, historik, mu na to vraj povedal: „No aj tak ti to vychádza neuveriteľne presne.“

Jednotlivé príbehy zbierky sa odohrávajú v neďalekej budúcnosti. Na čele krajiny stojí najvyšší panovník, vlastne cár, chudoba vládne hlboká, ale iba niekde, rady pred obchodmi sú dlhé, poriadkové zložky rozhojnené a surové, ľud unavený a spacifikovaný – čo by už pre mať Rus nedokázal obetovať, čínsky živel je všadeprítomný... Poviedky spája motív maškrtý. Z bieleho cukru vytvorená miniatúra kremelského komplexu. Ako živá. Sladká. Dáš si kúsok Kremľa na jazyk a... cítiš sa ako v nebi. Sorokin je pomerne neľútostný spisovateľ.

V prvom rozprávaní je čas vianočný, malá Marfuša sa teší na návštevu Červeného námestia, krajina žije stavbou veľkého múru. Z druhého príbehu sa dozvieme, že pre potulných spevákov tá krajina nie je dobrých miestom; v treťom sledujeme pracovný deň kapitána štátnej bezpečnosti Sevastjanova, jeho vypočítavacie techniky – a chvíľkami by sme najradšej boli niekde celkom inde... Stretnete sa s cárovným snom; s chlapmi budujúcimi múr; s trpaslíkom, čo sa práve vrátil z nočného vystúpenia u vrchnosti a doma ho čaká robotický pes; čítame strašidelný, až psychedelický list, ktorý nevydaná Praskovja Borisovna píše svojej vydatej sestre Sofii Borisovne – až mráz po chrbte behá: „... v bílý den se na bílý Kreml přijdou všichni lidé dívat, na bílý věčný Kreml a všechny oči otevřené budou, takže všichni Kreml vidět budou a všechny oči budou dokořán a lidé vidět budou a stanou kolem pospolu a všem nám dobře bude, a když všichni oči naráz otevřou a hned uvidí Kreml, tak se všichni rázem upokojí...“

INZERCIA

Daniel Pastirčák

Zázračný secondhand

Keď príde zima, udrú prvé mrazy, vytiahnem svoj bridlicovosivý kabát a pýšim sa. Všetci mi ho závidia. Ten, čo ma v ňom ešte nevidel, si ma môže pomýliť s hrdinom z filmu o prvej svetovej. Iba puška s bodákom na pleci mi chýba. Kabát sa od pliec dolu rozširuje, má tvar zvonu. Dvojité zapínanie, gombíky so skríženými mečmi. Golier sa dá otvoriť, dvíha sa v ostrých uhloch až k lícam. Keď mráz pritvrdí, dômyselným systémom praciek a gombíkov golier uzavriem, ukryjem v ňom celý krk až k brade. Jednoducho paráda.

Kabát som kúpil za 1,45 eura v priemyselnej zóne na okraji Spišskej Belej. Zázračný secondhand. Máme odtiaľ celú výbavu nášho levočského domčeka od príborov cez poháre až po panvice. Pokušeniu kúpiť v Belej staré harmónium sme odolali. Mám krásny kabát z druhej ruky: ktosi ho roky nosil, zahrieval ho teplom svojej krvi, zapínal si golier až k brade. Nosím ten kabát a myslím na starnúce telo. Dostal som ho z druhej ruky. Skôr než som bol, nosili to telo v sebe moji rodičia. A oni to svoje tiež dostali od rodičov.

Dívam sa, ako zo slnkom presvetlenej izby odnášajú môjho priateľa. Vyzliekol si ošúchaný kabát svojho tela skôr, než prišli muži v čiernych uniformách, aby to, čo už nepotrebuje, odniesli. Myslím na secondhand na konci sveta. Aké to je, keď nás smrť vyzlečie donaha? Aké to bude, keď sa vrátim do prvej ruky, ktorá svetu darovala všetky tie krásne telá, v ktorých sa rodíme a umierame? Aké to bude, vrátiť sa tam, kde sme v nahote duše vždy boli?

Zuzana Uličianska

Podpis ľudstva

Keď čipkárky z Hodruše-Hámrov paličovali svadobný závoj pre britskú kráľovnú Alžbetu II.... no, zrejme to bola nejaká iná Alžbeta alebo iný závoj, pretože ten Alžbetin bol preukázateľne s našívanými kvetmi. Ale ako legenda je to pekné a nič to neznižuje hodnotu našich skvelých žien, ktorým sa museli ruky len tak miháť a nesmeli sa im potiť, aby priadze aj po čase zostali bielučké.

Už od detstva prechovávam k podobným delikátnym projektom zbožnú úctu. Mama často kupovala ručne robené diela do daru priateľom či rodine s nádejou, že nestratia ani časom svoju hodnotu. Bolo to niečo, čo sa úplne vymykalo nielen mojej manuálnej zručnosti, ale vlastne aj fantázii.

Predstavujem si, že keby mňa posadili na tú lavicu a nechali ma nahadzovať „kleple“, po každom nemotornom preložení nite by som začala premýšľať, načo je to vlastne celé dobré, aký to má vôbec zmysel, či treba skutočne urobiť práve takéto slučky, rovnaké ako predtým, či by sa to všetko nemalo robiť nejako inak...

Čipka je proste zázrak.

Absolútna vzácnosť a rarita. Tenká galaktická pavučina, pečiatka i podpis ľudstva zároveň. Dočasné víťazstvo v boji proti entropii sveta, ktorá je vlastne mierkou stále sa zvyšujúcej (ne)-užitočnosti systému. Otláčok nádeje do budúcnosti. Hmotný dôkaz krátko okamihu v živote vesmíru, v ktorom sa niekto, nevedno už kto, niekde, možno ani nevieme kde, na nejakú dostatočne dlhú dobu sústredil na niečo krásne a jemné. Nieкто, kto veril, že sa nájde zas ktosi iný, kto jeho prácu ocení, že sa z jeho diela ľudia potešia, že pretrvá generácie... Aké jednoduché!

Dorota Nvotová

Čipky pod abájou

Po šesťprúdovej ceste míňame taxíkom obchod so spodným prádlom. Vo výklade pózuje figurína oblečená do červenej čipky. Odvážna push-upka a tangáče. Pred výkladom stojí žena v čiernom. V čiernej abáji aj nikábe. Je zahalená celkom celá, aj s tvárou. Väčší kontrast si neviem predstaviť. Má niečo také oblečené na sebe aj teraz, pod záplavou čiernej padavej nepriehľadnej látky? Možno má na sebe aj podvázky. Možno má pod hijábom ružovomodré vlasy a číro. Pred výkladom však stojí len čierna bytosť. Duch, ktorého konkrétne kontúry ostávajú na predstavivosti. A tá, ako všetci vieme, vie byť dráždiviejšia ako samotná realita.

Už je to pár rokov, čo sa v Saudskej Arábii zrušila povinnosť kompletného zahalenia pre ženy, len málo ich je však natoľko odvážnych, aby zhodili z tváre závoj, nieto si ešte obliekli rifle. Zákon káže teraz to, čo aj samotný korán – že žena má byť oblečená skromne, slušne, nevyzývavo. V realite to tu znamená mať zahalené aspoň kolená a ramená. A to už je použiteľné aj pre turistky, akými sme my s kolegyňou z cestovky. Keď však vidím miestne pretrvávajúce zvyky, hneď sa prezliekam do abáje – to sú čierne vrecošaty, ktoré neodhaľujú ženské krivky. Mám abáju ozdobenú jemnými tyrkysovými kamienkami, občas okolo mňa prejde abája s inými ozdobnými prvkami, dokonca aj s jemnou čiernou čipkou na rukávoch. To je, predpokladám, už tiež istá revolta. Takto zahalená žena prejde múrmi svojho domu (a múry sú tu všade, každý dom má jeden), zhodí abáju, hijáb aj nikáb a pre svoju rodinu a muža môže ostať odhalená. Potom neskôr, v prítmi spálne, dostáva priestor pravdepodobne aj čipka či satén, ktorý tak uprene pozorovala pred výkladom.

V krajine, kde si donedávna nemohli ženy nič vyskúšať ani v obchode v kabínke, sa už roky pretŕčajú polonahé holohlavé vulgárne figuríny. A ženy s tajomstvom odhadujú svoje veľkosti zvedavými očami za závojom. Pri čipke sa, predpokladám, myslí viac na mužov ako na ženy. A muži predsa na ňu majú právo. Saudská Arábia sa len prednedávnom otvorila turizmu a ten ešte nestihol na krajinu zapôsobiť natoľko, aby miestne ženy napodobňovali naše módné trendy – nie na verejnosti. Za múrmi svojich domov však majú predvádzať cie móla, orientujú sa v západných značkách a flirtujú na Snapchate. Keď nedovolíte čipke ukázať sa svetu, život sa presunie za múry a na internet.

Sen o dobrom živote

 Dagmar Gurová Mária Mühl

Angelika je prvou predajkyňou NOTA BENE v Galante, ktorá sa nedávno pridala k dvadsiatke miest, kde si náš časopis kúpite. Peniaze z predaja jej pomáhajú preklenúť obdobie, kým nájde stabilnú prácu.

Angelika stojí pred Billou v Galante a v silnom vetre ponúka okoloidúcim čerstvé NOTA BENE. Robí to veľmi citlivo a dôstojne. „Nič nevnučujem, nenalieham. Niektorí sa spýtajú, čo to mám. Vtedy vysvetlím, ukážem. Iní časopis poznajú a tešia sa, že si ho už môžu kúpiť aj tu.“

V apríli sa Galanta stala dvadsiatym prvým mestom, v ktorom nájdete naše predajkyne a predajcov. Podarilo sa to vďaka spolupráci s Trnavskou arcidiecéznu charitou a jej Centrom pomoci človeku Galanta. Silvia Nagyová, ktorá tam robí špecializované sociálne poradenstvo, podporuje An-

geliku a ďalšieho predajcu od prvého dňa. „Mali ťažký štart. Keď sme začínali, tiež veľmi fučalo a všetci sme premrzli,“ spomína. „Chladné a daždivé boli aj nasledujúce dni. Trochu som sa bála, že to predajcovia položia, ale nevzdali sa.“

Kým bude lepšie

Prvý deň ich na predajných miestach sprevádzali naši kolegovia z bratislavského tímu podpory predaja. „Najskôr som mala trochu trému. Pomohlo mi, že som nebola sama,“ hovorí Angelika, ktorá si zakladá na

dodržiavaní pravidiel predaja. „Od toho, ako mám držať časopis, až po to, že som vždy upravená, milá a slušná.“

Silvia potvrdzuje, že Angelika je ukážkovou predajkyňou. „Dobre komunikuje s ľuďmi. Dokáže ich nvtieravo osloviť.“ Zhodnú sa, že táto skúsenosť by sa jej mohla hodiť aj pri hľadaní práce. Angelika ju zháňa už dlhšie. Silvia jej práve preto navrhla, aby obdobie hľadania preklenula predajom NOTA BENE. „Tak som sa toho chytila,“ hovorí Angelika. „Predtým som pracovala v sklade alebo pri linke. Zvládla som robiť aj dvanásťhodinové šichty, ale prepúšťali.“

Predajom časopisu si zarobí na základné potreby, hlavne na jedlo. Bývanie na ubytovni v dedinke neďaleko Galanty jej zatiaľ platí sestra. „Pomáha mi a ja sa zase starám o mamu, ktorá teraz býva so mnou a mojím priateľom,“ vysvetľuje. „V niektorých veciach je mama celkom samostatná, no nevie spustiť práčku alebo variť na plynovom sporáku. Potrebuje moju pomoc.“ Kým Angelika predáva, mame robí spoločnosť jej brat. „Sme veľká rodina a držíme spolu.“

Na predajnom mieste pred Billou ju obvykle možno zastihnúť každý deň okrem nedele medzi pol desiatou ráno a štvrtou popoludní. Vyrastala v Galante a niektorí zákazníci ju spoznávajú. „Pozdravíme sa, prehodíme pár slov, ale počas predaja nie je čas na veľké debaty,“ hovorí.

So Silviou sú v kontakte pravidelne. Preberú, ako sa vodí na predajnom mieste, čo sa Angelike podarilo vybaviť na úradoch, ale i to, ako sa má.

Hľadajú prácu

„Denne trávim nejaký čas v teréne,“ vysvetľuje Silvia. Navštevuje predajcov, ľudí bez domova, ktorí prespávajú vonku, jednotlivcov aj rodiny, ktorým hrozí strata bývania. Podporuje ľudí s najrôznejšími problémami. „Najčastejšie sa ozývajú tí, ktorí hľadajú prácu. Mnohí nemajú prístup k internetu ani telefónu. Potrebujú pomoc s vyhľadávaním vhodných ponúk, oslovovaním pracovných agentúr, spísaním životopisu,“ vyratúva. „V Galante je dosť pracovných ponúk, ale pozorujeme tu kolotoč troch mesiacov – často sa stáva, že po tomto období s ľuďmi nepredĺžia zmluvu a musia hľadať odznova. Nevieme s istotou povedať, prečo sa to deje.“

V Galante a okolí je podľa nej veľa ľudí z rôznych kútov Slovenska, ktorí odišli z domova vyložene preto, aby našli prácu. Viacerých sprevádzajú na pohovory, úrady, na políciu, do nemocnice či liečebne. „Dáva im to väčší pocit istoty, že im porozumejú, neodmietnu ich alebo neodbijú.“

V poradenstve pracujú aj s matkami, ktorým odobrali deti. „Pomáhame im riešiť všetko to, čo potrebujú k tomu, aby im ich vrátili – často je to znova o hľadaní stabilnej práce. Podporujeme ich, aby si ju udržali.

Venujeme sa tiež finančnej gramotnosti, hľadáme vhodné bývanie.“

Počúvajú a nesúdia

Mnohokrát spolupracujú s inými organizáciami a inštitúciami. „Veľa našej práce je o prepojeniach, kontaktach,“ vysvetľuje Silvia. V menšom meste je spolupráca obzvlášť dôležitá. Spojenými silami dokážu pomôcť viac. „S našou poradňou susedí šatník Dobroprajnosť, kde si ľudia v núdzi chodia pre oblečenie. Niektoré prípady sa vyriešia za deň, iné vyžadujú oveľa dlhší čas,“ hovorí. „Nieкто spraví dva kroky dopredu a tri dozadu, a každý potrebuje niečo trochu iné.“

V poradni nikoho nesúdia. „Musíme prijať, že majú aj problémy, ktoré si zatiaľ nechcú priznať,“ vysvetľuje Silvia. Cestu si k sebe hľadajú cez rozhovory. Niekedy tam ľudia sedia celé hodiny. „Čím viac poradenských stretnutí máme, tým väčšiu dôveru si budujeme. Postupne sa im snažíme navrhnúť, ponúknuť rôzne možnosti a rešpektujeme ich pohľad a rozhodnutia.“

Keď príde človek s tým, že by potreboval potraviny, odporúča ho na farskú charitu, kde ich dostane. Popri tom však vyplynie, že netuší, aké dávky by mohol poberať, aby nebol úplne bez peňazí, alebo že už mal nárok na nástup do dôchodku.

Stretnutia sa obvykle dohadujú dopredu, ale naprázdno neobídu ani neohlásení. „V poradni je vždy prítomná kolegyňa, aby bola niektorá z nás stále dostupná. Tí, ktorí sem chodia, bývajú veľmi osamelí. Často ich zavrhlí inštitúcie aj ostatní ľudia. Mám pocit, že sme pre nich posledným miestom. Vedia, že nám môžu polopate povedať, ako na tom sú, a neodsúdime ich.“

Ťažké príbehy, s ktorými sa denne stretávajú, vyvažujú supervíziou alebo na teambuildingoch. „Máme viacero možností, ako sa nachvíľu preladiť na iné témy. Na druhej strane nás veľmi naplňa, keď ľudia, s ktorými v poradenstve pracujeme, niečo dosiahnu. Aj keď je to malý krôčik, oni sú veľmi spokojní a vďační.“

Sny o tom, čo by raz mohlo byť, má aj Angelika. „Chcela by som lieťať,“ žartuje a potom už vážne dodá: „Chcela by som mať všetko, čo teraz nemám – dobrý život, prácu, ktorá ma uživí. Istotu, že budem mať bývanie, v ktorom budem môcť byť spolu s mojou mamou.“

NOTA BENE v 21 mestách

Zo začiatku sa časopisy a prílohy NOTA BENE dali kúpiť len v Bratislave. Už dvadsať rokov ich zoženiete aj v iných mestách Slovenska, kde sa k predajkyňiam a predajcom dostávajú prostredníctvom našich partnerských organizácií. „Dnes je tých miest dvadsaťjeden,“ hovorí Igor Kocian, ktorý koordinuje distribúciu služby Streetpaper NOTA BENE na Slovensku. „Našími partnerskými organizáciami sú charitatívne zariadenia, občianske združenia, neziskovky, ale napríklad i Mesto Nové Zámky.“

Práve Nové Zámky spolu s Galantou pribudli na zoznam našich distribučných miest tento rok. Postupne plánujeme pridávať ďalšie lokality. „Partnerov v nových mestách vyhľadávame my, ale niekedy sa ozvú aj sami, ako Centrum pomoci človeku v Galante, ktoré patrí pod Trnavskú arcidiecéznu charitu,“ vysvetľuje Igor.

Partnerské organizácie sa venujú distribúcii nášho časopisu popri svojej bežnej činnosti. NOTA BENE je dodatočnou podporou, ktorú môžu vo svojom meste poskytnúť ľuďom bez domova alebo ľuďom ohrozeným stratou bývania. Našou podmienkou preto je, aby mali dlhšie trvajúcu skúsenosť s prácou v tejto oblasti.

Fungujú ako výdajne časopisu a jeho príloh pre každého, kto takúto podporu a pomoc potrebuje. Nováčikov zaškolia o pravidlách predaja a všetkých predajcov by mali podporovať v tom, aby vedeli dobre komunikovať so zákazníkmi a okolím.

Výdajne sú otvorené pravidelne, vo frekventovaných časoch, aby si predajkyne a predajcovia stihli doplniť zásoby časopisov, kníh a iných príloh. „Cieľom je, aby si dokázali zabezpečiť prostriedky na každodenné životné potreby, ako sú jedlo a nocľah,“ hovorí Igor.

Skôr, než sa NOTA BENE objaví v uliciach nového mesta, pracovníkov partnerskej organizácie pozveme na školenie k nám, do združenia Proti prúdu v Bratislave. Ukazujeme im, ako pracujeme s predajkyňami a predajcami. Zoberieme ich do terénu na návštevu predajných miest. Predstavíme im iné projekty, ktoré nadväzujú na pouličný časopis, napríklad programy venované bývaniu či advokácii.

Prvý deň predaja v každom novom meste pomáhajú predajcom a predajkyňiam zvládnuť kolegovia z nášho terénneho tímu. Stoja s nimi na predajných miestach a vysvetlia im všetko, čo o predaji pouličného časopisu potrebujú vedieť.

				4		2	6	
			4		2			8
	5						7	
4						7		
	3				8			5
7				1	5			
8		1						7
	1				7		3	

		7			2			
2			4					8
	2				3			1
						2		7
6			1			5		
		3		1	5			
4						8		5
	4			8			7	

Starobe sa [...]. — Menandros

Vylúštenie z minulého čísla: Uvidieť je lepšie než počuť, poznať je lepšie než uvidieť a urobiť [je lepšie než poznať].“ — Čínske príslovie

autor: Pavol Surovec	st. zn. korenin	2. časť tajničky	Pomôcky: INEKT, ISUZU, MURA	belgický hudobník	dedina (rus.)	uplet	osada vo Vietname	stihneme (zast.)	Pomôcky: SKAT, ZY	biograf	predmet	zn. abvultu	kapor (rus.)	ostrov vo Finsku
meno Caponeho			japonská automobilka						kimna repa rieka na Balkáne					
francúzsky člen			1. časť tajničky Ivana (dom.)											
ponatiera steny bielou farbou							ciacha kras (ncm.)					MPZ Rumunská obidvaja		
	zn. detskej výživy					počítačová hra EČV Ružomberok				starogrécka boh. úrody topánky				
bulharská televízia					plocha morská ryba kridlo (odb.)				ricka v Rusku nemocničné oddelenie			kapustovitá zelenina	mesto v Rusku	
anglické ženské meno				st. plošné miery bež				manilské konope filmový mi- mozemšťan						
mekotal						3. časť tajničky								
bahnítko- vitý vták						dávala tetovanie								

KRÍŽOVKY, PRI
KTORÝCH SA
BUDETE VÁĽAŤ
OD SMIECHU

POLOVICA
PRE PREDAJCU

1,60€

KUPOJTE IBA
OD PREDAJCU
S PREUKAZOM

- Pouličný časopis NOTA BENE začal vychádzať v septembri 2001. Vydáva ho občianske združenie Proti prúdu ako svoj hlavný projekt na pomoc ľuďom, ktorí sa ocitli bez domova alebo im hrozí strata ubytovania z finančných dôvodov. Cieľom je aktivizovať ľudí bez domova, pomôcť im získať sebaúctu, dôstojný príjem, pracovné návyky a sociálne kontakty. Ulohou NOTA BENE je tiež kampaň na pomoc ľuďom bez domova.
- Predajca časopisu musí byť registrovaný v OZ Proti prúdu alebo partnerskej organizácii mimo Bratislavy. Pri registrácii dostane 3 kusy časopisov zdarma, všetky ostatné si kupuje za 1,20 € a predáva za plnú sumu

2,40 €. Je povinný nosiť preukaz, v Bratislave aj oficiálnu vestu a dodržiavať kódex predajcu (pozri str. 42). Ak zistíte, že niektorý predajca porušuje pravidlá, prosím informujte nás alebo partnerskú organizáciu.

- OZ Proti prúdu v rámci integračného projektu NOTA BENE poskytuje predajcom ďalšie služby: základné a špecializované sociálne poradenstvo, pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov, podporu streetworkera na predajnom mieste, právne poradenstvo partnerskej advokátskej kancelárie, tréningy, skupinové stretnutia a workshopy, prístup do kupónového motivačného sociálneho obchodu, príspevky na

lieky, internet, PC a telefón zadarmo pre vybavovanie práce, bývania a úradných záležitostí, úschovu peňazí a úradných listín a možnosť využívať korešpondenčnú adresu o. z. na zasielanie osobnej pošty.

- OZ Proti prúdu od roku 2001 realizuje pilotné projekty v oblasti riešenia bezdomovectva, iniciuje systematické a legislatívne zmeny na národnej úrovni, vydáva knihy z pera ľudí bez domova, organizuje odborné konferencie a vydáva odborné publikácie. Je členom siete pouličných časopisov INSP, organizácie FEANTSA a Slovenskej siete proti chudobe. Viac na www.notabene.sk.

PROTI PRÚDU: Štatutárne zástupkyne: riaditeľka Nina Beňová 0908434826 a šéfredaktorka Sandra Pazman Tordová 0905143651. Finančné oddelenie: Fabiola Mokrá 0910916503, Martin Zuščin. PR, inzercia: Andrea Kocianová 0908292359. **Program NOTA BENE:** Terénny tím podpory predajcov: koordinátor Peter Kadlečík 0907733388, Peter Kováč 0908229830, Róbert Olejár 0917526158, Zuzana Butkovská 0905952471, Michaela Kukučka 0908293233. Sociálni pracovníci: koordinátorka Belinda Fulierová 0911654411, Erik Kapsdorfer 0905440946, Lucia Frimmelová 0905440878, Zuzana Olšinová 0915985640. **Program BYVANIE NOTA BENE:** koordinátor Ivan Lorenc 0908 062 194, Barbora Žiaranová 0905595520, Rebeka Káploczká 0908268034, Mária Teleky 0905440887, Hana Mária Kirchner 0905956231. Sociálna nájomná agentúra: Petra Groschová 0905812175. **Program ADVOKÁCIA:** Nina Beňová 0908434826. Emaily: meno.priezvisko@notabene.sk. **Redakcia:** Zástupkyňa šéfredaktorky, editorka: Jana Čavojská, Redaktorka: Dagmar Gurová 0917337235, Grafický dizajn: Pavol Čejka, Jazyková korektúra: Miroslava K. Valová.

Organizácie zabezpečujúce realizáciu integračného projektu NOTA BENE na Slovensku: **BRATISLAVA** (od roku 2001): O. z. Proti prúdu, vydavateľ NOTA BENE, Karpatská 10, 811 01 Bratislava, 02/5262 5962, poradcovia@notabene.sk, www.notabene.sk, **BANSKÁ BYSTRICA** (2003): Sociálno-charitatívne centrum Ivana Šedibu, prevádzkovateľ: Územný spolk SČK, Pod Urpínom 6, 974 01 Banská Bystrica, Kleniarová Hana, 0907 403 123, socialne.redcross@gmail.com, **BARDEJOV** (2017): Centrum sociálnych služieb, Toplianska 9A, 085 01 Bardejov, Mgr. Martin Jutka, 0901 713 903, jutka.martin@gmail.com **ČADCA** (2006): Dom charity sv. Gianny, prevádzkovateľ: DCH Žilina, Kukučínová 4, 022 01 Čadca, Katarína Melicháčková, 0918 874 839, 041/432 40 88, dchgianna.ca@gmail.com, **GALANTA** (2023): Centrum pomoci človeku, prevádzkovateľ ADCH Trnava, Hlavná 997/14, 924 01 Galanta, Mgr. Silvia Nagyová, 0948771683, silvia.nagyova@charitatt.sk, **HLOHOVEC** (2009): O. z. Pokoj a dobro, Pribinova 51, 900 28 Hlohovec, Viera Vávrová viera.vavrova@dzu.sk, 033/742 3827, **HOLIČ** (2009): Azylový dom Emauzy, J. Čabelku 3, 908 51 Holíč, Hana Šafránková, 034 668 310, emaouz.holic@gmail.com, **KOŠICE** (2003): Charitný dom sv. Alžbety, prevádzkovateľ: ADCH Košice, Bosáková ul. Košice, Martina Kochová Email: martina.kochova@charita-ke.sk, Mobil: +421 910 842 182, **LEVICE** (2005): O. z. Miesto v dome, Kpt. Nálepku 125, 934 01 Levice, Mgr. Ľubica Prištiaková, 036/622 15 86, mvd@miestovdome.sk, **LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ** (2010): Mestský úrad Liptovský Mikuláš, Štúrova 1989/41, 031 42 Liptovský Mikuláš, Mgr. Veronika Bániková, 044 556 5324, veronika.banikova@mikulas.sk, **MALACKY** (2006): Azylové centrum Betánia, prevádzkovateľ: N. o. Krížovatky, Ľudovíta Fullu 16, 901 01 Malacky, Viera Hujíková, 034 772 2457, centrumbetania@gmail.com, www.krizovatky.eu, **NITRA** (2003): Dom charity sv. Rafaela, prevádzkovateľ: DCH Nitra, Štúrova 57, 949 01 Nitra, Andrea Rončková, 0907 451 771, 037 652 30 28, rafael.charita@gmail.com, www.charitanitra.sk, **NOVÉ ZÁMKY** (2022): Mestský úrad Nové Zámky, Hlavné námestie 10, 940 02 Nové Zámky, Mgr. Karína Bodáková 0905 900 573, **PIEŠŤANY** (2005): ZSS Domum, Bodona 55, 921 01 Piešťany, Eva Papšová, 0915 400 577, 033/ 772 7687, domum@piestany.sk, **POPRAD** (2005): ZSS pre občanov bez prístrešia, Levočská 4051/55, 058 01 Poprad, Erika Mižigárová, 0910 890 254, 052/772 4209, erika.mizigarova@msupoprad.sk, **PREŠOV** (2017): Komunitné centrum Rómsky inštitút, n.o., K Satrej Tehelní 5/A, 080 01 Prešov, Mgr. Peter Németh, 0905 740 096, komunitneri@gmail.com, **SVIDNÍK** (2016): Spoločnosť priateľov detí, mládeže a rodín Svidník, Dlhá 505/9, 089 01 Svidník, Mgr. Marek Fek, 0917 673 107, 0907 405 632, fekmarek@azet.sk, **TREŇČÍN** (2016): ISKRA Trenčín, Dolný Šianec 1, 911 01 Trenčín, Pavol Juríček, 0948 343 163, pavol.juricek123@gmail.com **TRNAVA** (2006): ADCH Trnava, Hlavná 43, 917 01 Trnava, PhDr. Jana Prochásková, 0948594739, jana.prochaskova@charitatt.sk, **VRANOV NAD TOPLOU** (2009): Charitný dom pre mládež, prevádzkovateľ ADCH Košice, Ľúčna 812, 093 01 Vranov nad Topľou, 0903 982 906, 057/443 1578, chd.vranov@charita-ke.sk, **ŽILINA** (2003): Dom charity sv. Vincenta, Bratislavská 423/27, 010 01 Žilina, Mgr. Gabriela Huliáková, 0918 314 197, 041/724 4795, dchvincent.za@gmail.com.

Na výlet s omaľovánkami **NOTABENE**

Ako dostať vaše dieťa na čerstvý
vzduch? Kúpte si omaľovánkovú
knihu s tipmi na nenáročné
výlety po Slovensku.

Len u predajcov **NOTABENE**